

ב"ה

תהילות ישראל

אמר רבי יהושע בן לוי

אשכחית כתוב בספרא דאגדתא

קמ"ז מזמורות שכתוב בתהלים

כנגד שנותיו של אבינו יעקב

מלמד, שכל הקילוסים שישראל מקלסים להקב"ה, כנגד שנותיו של יעקב

שנאמר ואתה קדוש יושב

תהילות ישראל

~ מדרש תהלים, ירושלמי שבת, מס' סופרים ~

מהדורה חדשה

חודש שבט תשע"ח

מודיעין עילית

yamoshuki@gmail.com

7רקע
8סדר ספר תהלים שלנו ומקורו
9דעת חכמי המסורה ז"ל
11חז"ל
12מקורות חז"ל"ם
13דברי המפרשים
15ב' חיבורים
15מסורת תימן
16ילקוט שמעוני דפו"ה
17מדרש תהלים
19חציית פרק קל"ה
20דעת רבותינו בעלי התוס' בזה
20עוד ראי' לדברינו מרב אחא בר יעקב
21קושיא מגמ' ברכות
21ב' יישובים
22כל הפרקים המסופקים
23ספרים ישנים וכת"י
24כתב יד פריס 3
25כתב יד פרמא 2189
26הלכה
27סיכום
29חלק שני
29מספר קמ"ז מזמורים במחקר
30למה רגשו גוים
34מזמור קל"ה, התרגום יווני העתיק, ומגילת ים המלח

36	פרשיות פתוחות וסתומות שבספר תהילים.....
38	המזמור קי"ט.....
38	והוא רחום.....
39	מעניין הסדרים במסורה.....
40	חצי הפסוקים.....
42	לא לנו ה' לא לנו.....
45	תמוכים טקסטואליים.....
46	מזמורים ב' וי' וע"א.....
47	מקצת כתבי יד מיוחדים נוספים מתהילים.....
47	פרמה 2668.....
48	פרמה 2154.....
49	פרמה 2686.....
50	וויקן 12.....
50	וויקן 28.....
51	תצלומים.....
51	פרק ע'-ע"א – בכ"י פרמה 2686.....
51	פרק ע"ח, 'והוא רחום', בכ"י פרמה 2039.....
52	פרק קי"ד-קט"ו – בכ"י פרמה 1700.....

רקע

ספר תהלים שלנו מחולק לק"נ פרקים, ואילו חז"ל בכמה מקומות אמרו שהיא בת קמ"ז מזמורים, ורבו הפירושים בבירור הענין.

י"א שחז"ל לא מנו פרקים מסויימים מטעמים שונים ע"כ אמרו קמ"ז, והדוחק בזה מבואר.

רוב המפרשים נקטו שלפני חז"ל היו ג' פרקים מחוברים שנפרדו אצלינו ונעשו פרקים בפנ"ע, אך לא היה בידם כ"י וספרים ישנים לבדוק ולבסס איזה מהם מאוחדים, וממילא אמרו השערות שונות לא לעולם מכוונות.

גם לא עלתה על דעתם האפשרות ההפוכה, אולי חז"ל אף חילקו פרקים הצמודים אצלינו, וא"כ צריך לצרף פרקים נוספים להשיג קמ"ז.

גם לחכמים שהסתמכו על ספרים ישנים בבחירת הפרקים הטעונים חיבור, פעמים שאין מסקנתם תואמת דעת חז"ל והמשתקף ממבנה המזמורים עצמם.

חיבה יתירה נודעת להם, לכ"י וספרים ישנים המוסרים ומעידים בעצמם על חלוקת הקמ"ז, אלא שגם הם חלוקים בינם לבין עצמם באופן ההפרדה.

לפיכך יגעתי ומצאתי בעזה"ת סדר חלוקה א' נכונה לענ"ד, בהסתמך ראשית על עיקר מבנה המזמורים עפ"י ראות עיניהם של חז"ל, וכן על בסיס מאמרי חז"ל שונים, וכן עפ"י כת"י וספרים ישנים רבים.

ביררנו כאן דעת חכמי המסורה, וגילינו לראשונה שהיא דלא כחז"ל, כדשכיח בכמה דוכתי, יעויין תוס' שבת נ"ה ב' ובגה"ש שם, ואף לא כספרים שלנו, ומ"מ שימשה כמקור להפרדה שבידינו, והשפעתה ניכרת ברוב הכ"י.

שמנו דגש על כת"י וס"י המתעדים החלוקה של קמ"ז, וגילינו בזה בעזה"ת כמה דברים חדשים ומעניינים.

נראה שעפ"י דבר נדיר הוא למצוא סדר כזה בספרים עתיקים, אשר רובם עומדים על קמ"ט או קנ"א ועוד, ואפי' כמה כת"י שנרשמו במקומות אחרים כבעלי קמ"ז פרקים נמצאו בני מספר אחר, אחר שבדקתים בפנים, וחלה טעות ברשימות, כמו ב' כ"י שציין אליהם בס' מסורת התורה והנביאים, וגם בכרטסת של ביה"ס הידועה, ייחסו לכ"י מפרמא קמ"ז פ' בטעות.

ומ"מ מצאנו כמה מקורות לשיטת הקמ"ז, חלק מהם כבר התפרסמו, וחלק מתגלים כאן לראשונה, ועכ"ז מסקנתינו אינה כא' מהם בהחלט, הואיל ואין בהם מהלך העומד לגמרי במבחן הביקורת והאמת.

דבר ברור הוא, שא"א להסתמך לגמרי במחקר זה על בדיקת כ"י וכדו', שהרי שיטות רבות ושונות יש בהם, ובע"כ צריכים אנו לפנות לספר עצמו, בבחינת מוכח מתוכו, ולדברי חז"ל שהיו בעלי המסורה המקוריים, וגם ליתמך בכת"י וס"י רבים.

יש לציין, כי בעבודה זו, הרוצה לדרוש ולחקור בכת"י, מלאכה כפולה יש לו, כי צריך לבדוק, הן את הציונים החיצוניים המונים וסופרים כל פרק ופרק, והן את החלוקה הגראפית הפנימית, לראות מקומות הריוח שבין פרשה לפרשה, ואילו בקטלוגים וכרטיסיות השונים, לא זכרו אלא את המספרים שבגליון, הטפל להבדלה שבעצם צורת הספר העיקרית, ואני רק החלתי העיון בזה, והשארתי מקום רב לאחרים, ומ"מ הספקתי לראות, שעכ"פ כלפי חוץ, אין בנמצא כת"י בעלי קמ"ז מז', מלבד אותם שצינתי בפנים. אודה כאן למכון לתצלומי כת"י העבריים על עזרתם הרבה.

החידוש הבולט בדרכינו הוא הבדלת פרק א' שלא זכרוהו שאר העוסקים בענין, ואף רוב כת"י לא הפרידוהו, איברא הבאנו ראיות מכריעות לכך, מגוף הפרשיות, מאמרי חז"ל, וס"י.

חלוקתינו היא היחידה התואמת בשלימות, לשון המזמורים ממש, דברי חז"ל, וס"י.

מומלץ למי שמתכוין לעבור על עבודה זו ברצינות, שיחזיק ס' תהלים בידו השנית כדי שיבין היטב.

סדר ספר תהלים שלנו ומקורו

דבר מקובל ידוע ומפורסם, כי ס' תהלים חלוק לק"נ פרקים, כ"ה ברוב רובם של ספרי תהלים המצויים בדפוס, וכן פשוט לכל בר בי רב, אנשים נשים וטף, אבל אחר העיון מתברר, שמספר זה בטעות יסודו, שאינו תואם לא את חלוקת חכמי המסורה ז"ל שהפרידוה לקמ"ט פרקים כדלקמן, וכ"ש לא את חלוקה הישנה של חז"ל לקמ"ז מזמורים כדלקמן, וכבר עמדו על משגה זו חכמים רבים.

ומקור הספרים שלנו, כ' בס' מסורת התורה והנביאים [מה"ו], מאת הרב פסח פינפער ז"ל, וילנא תרס"ו, ע' 43 בהגה, וז"ל, אך בשנת 1517, הקים הנוצרי דניאל בומבורג הדפוס בווענעדיק, ושנה סדר התנ"ך, חולק ס' התהלים על ק"נ מזמורים, ודבר בליעל יצוק בו, לכווננו עם מספר עגולים של ראזנקראנץ וכו', והמלה אבה שהכומרים יאמרו ק"נ פעם ביום, ואכמ"ל, עכ"ל.

ולענ"ד, אע"ג שצדק כי בגלל הדפוס ההוא נקבע כן בכל הספרים שלנו, מ"מ אינו נראה לי מש"כ בטעם המדפיס, דדבר ברור הוא שאף לפניו היו הרבה ספרים מובדלים על ק"נ, כמו הרד"ק שחי בסוף אלף החמישי, והשתמש בספרים מדוייקים רבים, כמש"כ בפירושו השלם לתילים רפ"ב, ואף לפניו היה הספר מפורד כמו לפנינו כמבואר בפירושו, רק בפרק קט"ו כ', לא לנו וגו', יש ספרים שאי"ז תחילת מזמור עכ"ל, ומדאיצטריך לאשמועין

הכי, ש"מ שאף פרק זה היה נבדל לפניו, וע"כ ששגגה זו דק"נ פרקים, ישנה היא מימות הראשונים, אם כי לא הקיפה את כל הספרים.

ויראה לי כי שורש מספר זה, במסורה, אשר לפיה החלוקה היא לקמ"ט ע"י חיבור פקט"ו לשלפניו כדלקמן, רק בהשפעת הגדה של פסח, ומנהג הדילוג בקריאת הלל, נפלה הטעות לחשוב פקט"ו כפרשה בפנ"ע, ולא ראיתי מי שעמד על ד"ז, שיש למסורה דעה משלה בסכום המזמורים, ויעוין מהר"ץ חיות ברכות ט' ב'.

דעת חכמי המסורה ז"ל

בשאלת דעת המסורה בבעיא זו, נקדים ונאמר שהמקרא כולה עברה ג' סידורים: א'. בשעת כתיבת כל ספר וספר ממנה, כמו ספר התורה ע"י מרע"ה, וס' תהלים ע"י דהע"ה, וכן כולם. ב'. ע"י אנשי כנסת הגדולה, אשר בראשם עמד עזרא הסופר, והם חתמו את הנביאים, ואפי' בס"ת שינו האותיות והוסיפו דברים מסוימים בחומש כמפורש בחז"ל מגילה ג' א' נדרים ל"ז ב', וככה ערכו כל כ"ד ספרי הקודש, וצירפו מזמורים רבים מאוחרים לס' תהלים של דוד, כמש"כ הגר"א ז"ל בביאורו למשלי, כ"ד כ"ג, רפכ"ה, רפ"ל, רפל"א, ובנספח רפ"ל, ויע"ע הקדמות א"ע ומלבי"ם לתהלים, וכן עשו במשלי, כמש"כ הגר"א שם, וכן הרס"ג בפ"י משלי, וחז"ל בעלי המשנה והתלמוד סמכו על דרכם. ג. בתקופת הגאונים קמו בעלי המסורה, עד לאהרן בן אשר ומשה בן נפתלי, ושוב קבעו מסמרות בכל המקרא, ונחלקו ב"א וב"נ על הרבה דברים, ועל בן אשר, וסיעתו חכמי טבר'י, סומכים כל ישראל עד היום הזה.

ודבר ידוע הוא, שבדוכתי טובא המסורה נוגדת לדחז"ל בספרות התלמודית והמדרשית על ענינים שבמסורה, כמש"כ תוס' שבת נ"ה ב' יעו"ש בגה"ש, והסיבה לכך א"ל, כי חז"ל סמכו על אנכה"ג, ומ"מ אף בזמן הגמ' נשתכח פרטים רבים, כמפורש בפ"ק דקידושין ל' א', ועאכו"כ שבסוף עידן הגאונים, ודאי שלא יכלו לסמוך על רמז קטן פה בגמ' וסימן זעיר שם במדרש, כ"א על רוב ספרים ישנים ומדויקים שהיו בידם, אשר פעמים רבות נגדו מסורת המקורית, ומזה יצא מחל"ב"א וב"נ ג"כ, כי זה סמך על ספרים אלו וזה על ספרים אלו, מלבד זה שנחלקו בכללי דקדוק וכדו', ומטעם זה אנו סומכים על המסורה אף כנ' חז"ל, כי המסרנים העבירו לנו משנה סדורה ושלימה, משא"כ בגמ', ל"ש לייסד ולבנות על ידיעות מועטות שבה בתחום זה.

ובנדון מז' תהלים, נר' דעת המסורה שהם קמ"ט כדאי' בס' החילופים, והיינו ע"י חיבור פקט"ו, כמו שהוא בכתר אר"צ, וכן הוא בכ"י לנינגרד, כת"י הקרובים לתקופת המסורה ולמסורה גופה, ואפי' אשרי האיש ולמה רגשו גוים נפרדים שם, וכמש"כ הרד"ק בפ"י השלם פ"ב, זה המז' הוא המז' הב', וכן מצאנו אותו בכל הספרים המדויקים שהוא ראש מז', ובחשבון כותבין אותו שני, ומקצת מרבתינו אמרו כי אשרי האיש ולמה רגשו גוים מז' א' הוא כו', עכ"ל, ור"ל שאין חיבור פ"ב מוסכם על כל רבתינו, איברא כן אמרו להדיא בבבלי ובירושלמי בלי חולק, ובאמת נר' כי הרד"ק משקף דעת המסורה, שגם פירושו מחולק לק"נ מלבד פקט"ו שכ' בו יש ספרים שאי"ז תחילת מזמור, וממילא מבואר יותר

מה שבידינו ק"נ פרקים, שהוא על סמך המסורה, מלבד פקט"ו שנפרד אצלינו, לפה"נ בהשפעת ההגדה של פסח, ומנהג ישראל לדלג על לא לנו בימים שאין גומרים בהם את ההלל, וכבר הערתי שלא ראיתי מי שעמד על דעת המסורה בזה, ויעוין מהרי"ץ חיות ברכות ט' ב'.

ובאמת פרק זה, מלבד שבכ"י רבים מאוחד הוא עם שלפניו, הרי הואיל וחלק מהלל הוא, ישנם יותר מקורות בזה להראות צירופו, וכן להוכיח עצמאותו של פקי"ז, כמו בס"ש ובהרבה ס"י, שגם הוא מהלל.

בתחילה יש לדעת, כי המזמורים עצמם מעידים על כך, שהרי מזמורי הלל הם, ואם אתה מפריד לא לנו, נמצא שאין בבצאת ישראל איזכור של תיבת הלל כלל, וזה לא יתכן בפרקי הלל, מלבד פרשה האחרונה, שבאמת מייצגת הודאה אשר היא מין אחר של הלל, וכמו בהלל הגדול, כי הלל והודאה אחים, ופקי"ז, ע"כ מז' בפנ"ע הוא, ממה שפקט"ז מסיים בהלל, וכן פקי"ז, ופקי"ח פותח בהודו.

במסכת סופרים כ' ט' מפורש שפקט"ו נספח ללפניו ופקי"ז עומד לעצמו, ושם יש עוד נפק"מ להלכה בזה, ואם כי הגר"א מגיה שם, הרי תיקונו מנוגד לגירסת ספרים הישנים, וכן העתיקו הראשונים כמחזור ויטרי ואורחות חיים כס"ש, ולפה"נ הגיה כן בהשפעת הס"ש בתהלים, ויעוין עוד תוס' סוכה ל"ח ב'.

רק בכל בו יש נוסח ג' במ"ס, אשר לפיה, קט"ו מצורף, ופקי"ז שייך לשלפניו, והפרק מתחיל במן המיצר, ברם ד"ז נסתר מתוך הפרשיות עצמן כדלעיל, וגם ממה שפקי"ח פותח בהודו ומסיים בהודו כדלק', ועוד שזה מנוגד לגי' רוב ספרים, הן במ"ס והן בתהלים, ועוד שבגמ' פ' לולב הגזול ל"ח ב' מפורש כי הודו לה' הזה, ראש פרק הוא.

גם בסידור רס"ג, שהיה קרוב למסורה בזמן ומקום, מפרש בעקנ"ג סדר קריאת מקצת ההלל בימים ידועים וז"ל, ויקרא את הפרק הראשון, וישמיט מן הפרק השני מן לא לנו ה' לא לנו עד ה' זכרנו יברך, ולא יקרא מן הפרק השלישי אלא ד' פסוקים, והם מה אשיב וגו' בתוכי ירושלים הללוכה, אבל הפרקים ד' וה' קוראים בשלמותם, יעוי"ש בהגה, ובהגש"פ שלו, שם ע' קמ"ו-קמ"ז, מפורש יוצא מהרווח שבין פרשה לפרשה ומהגה שם, כי הפרקים ד' וה' הם הללו את ה' כל גוים והודו, אך בפירושו לתהלים נר' שפתר פקט"ו בפנ"ע, וכן נר' שם שמחבר פע"א לשלפניו, ולא פמ"ג, וגם לא פ"ב כמפורש בהקדמתו, דלא כמשתמע מדברי הרב קאפח ז"ל בה' חנוכה פ"ג.

גם הרמב"ם שהיה קרוב למסורה, מבואר בהלכותיו פ"ג מחנוכה, כי פקט"ו מאוחד עם שלפניו, אך מאידך גיסא נר' משם כי בספרו היה פקי"ח מצורף לפקי"ז, וזה לא יתכן מכמה טעמים שכתבתי, ויעוין סוכה ל"ח ב' ובמפרשים דיעות שונות, והכל מודים כי הודו ריש פרק כבס"ש ורוב ספרים.

וזכיתי לחידוש מעניין בזה, עפ"י הרוקח בסידורו גבי הלל, שגם הוא, אשר מבעלי המסורה היה כנודע, מספח פקט"ו לבצאת ישראל, וגם פקי"ז קובע לעצמו, ומשמע

מדבריו כי המושג של דילוג בהלל, הוא על מקצת מן המזמור דוקא, ולא יתכן לדלג על מז' שלם, שאי"ז דילוג אלא השמטה וחסרון, ובע"כ צריך לקרוא מכל הפרקים המרכיבים את ההלל, ונמצא שהרמב"ם הכותב שמדלג אף את פקי"ז יעוי"ש, אזיל לטעמי, שמצרף פקי"ח לפקי"ז.

עכ"פ עלה בידינו דעת חכמי המסורה כי בתהלים קמ"ט פרקים, ומ"מ למעשה נר' כי במקרה זה, שחז"ל אמרו להדיא המס' קמ"ז, ובידינו להשיג דרכם, יש להעדיף שיטתם, המשקפת חלוקה העתיקה המקורית של אכנה"ג, כשהמזמורים גופם מוכיחים על כן, כי אי"ז פרט בודד כבשאר עניני מסורת שבגמ', כ"א כלל גדול.

וכן מצינו לגבי סדרן של נביאים וכתובים בפ' השותפין, שהמסורה נוגדת לדעת חז"ל, אשר קבעו סדרן של נביאים ישעי' בין יחזקאל ושנים עשר, וסדרן של כתובים רות וס' תהלים ואיוב ומשלי קהלת שה"ש וקנינות דניאל ומגילת אסתר עזרא ודה"י, ואילו למסורה ישעי' בין מלכים לירמיה', וסדרו הכתובים תהלים משלי איוב שה"ש רות איכה קהלת אסתר דניאל עזרא דה"י, כמו שהוא בכ"י הקרובים למסורה, וכמש"כ הרד"ק בהקדמת פי' ירמיה', ובעל המנח"ש בהקדמות ישעי' וכתובים, ולהלכה קבעו הרמב"ם וטשו"ע כחז"ל, ולא התייחסו למסורה.

ובפסקי הריא"ז סוף פסחים, פוסק כמה ענינים שבמסורה עפ"י הגמ', אע"ג שהם כנ' כל הספרים, כגון הללכה באמצע פירקא, יעוי"ש.

והנה הרב יוסף קאפח ז"ל כ' בפ"ח חמץ ומצה ופ"ג חנוכה, שענין לא לנו, אם הוא ראש פרק א"ל, תלוי במסורת עתיקות, ובשטות ב"ש וב"ה, דלב"ה הוא ראש פרק, שהרי אנו קוראים את ההלל בליל הפסח לפני הסעודה עד חלמיש למעינו מים, ומתחילים אחר הסעודה לא לנו, ולא יתכן שיפסיקו ב"ה באמצע פרק, ולב"ש אינו ר"פ, ולכן מסיים עד אם הבנים שמחה, ומתחיל לאחר הסעודה בצאת ישראל, וכדאי' במשנה פסחים פ"י ה"ו, ואנו בהגדה עושים כב"ה, אבל במסורת חלוקת התהלים מקובלים כב"ש, עכ"ד.

ואין דבריו נלע"ד, כי מלבד הדוחק במש"כ בסוף, שהם תרתי דסתרי, הרי בשלמא אילו ב"ש היו אומרים עד סוף בצאת ישראל, וב"ה עד אמצעו, היה מקום לפרש את המחל' כדרכו, ברם השתא שבש"א עד תחילת בצאת ישראל, ע"כ טעמם כמפורש בתוספתא וירושלמי יעוי"ש, וממילא לפי הנחתו שלא יתכן שיפסיקו באמצע פרק, מדב"ה נשמע לב"ש שהכל מודים כי לא לנו ר"פ וכנ' המסורה, ועוד שאפי' אם הוא ר"פ תיקשי איך מפסיק באמצע קריאת הלל בסעודה, א"ו אינו דומה קריאה זו לקריאת הלל דעלמא, וכבר האריכו הראשונים בזה.

חז"ל

בירושלמי שבת, פ' כל כתבי, ע"ט ב', א"ר יהושע בן לוי, אנא מן יומי לא איסתכלית בספרא דאגדתא, אלא חד זמן איסתכלית, אשכחית כתוב בה כו', מאה וארבעים ושבעה מזמורות שכתוב בתהלים, כנגד שנותיו של אבינו יעקב, מלמד שכל הקילוסין שישראל

מקלסין להקב"ה, כנ' שנותיו של יעקב, שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל כו', ע"כ, ונשנה המאמר הזה במדרש תהלים, וכן בילקוט שמעוני ומכירי במזמור כ"ב, ובמס' סופרים פט"ז הי"א, וכ"כ התוס' במס' פסחים דקי"ז א', וכ' רש"ב כי הספרא דאגדתא היינו מדרש תהלים המקורי.

ויש עוד מאמר חז"ל ע"ז, מובא בבעל הטורים ר"פ ויחי בשם מדרש, אהקב"ה לדוד, אתה עשית קמ"ז מזמורים כמנין שנות יעקב, תזכה כמותו, מה הוא ובנו מלכו ביחד, אף אתה ימלוך שלמה בנך בחיך, ויע"ע טעמי מסורת המקרא למהר"ם שם, הרי דעת חז"ל, שהיו הקרובים ביותר אל המסורה העתיקה המקורית, היא, שמספר מזמורי תהלים הוא קמ"ז, זאת אומרת, שאנשי כנסת הגדולה, אשר סידרו וערכו ס' תילים, במסגרת חתימת כל כ"ד כתבי הקודש, אספואו, לקטואו, קבצואו, וערכואו, בחלוקה של קמ"ז מזמורים.

ועתה שומה עלינו להבין דעת חז"ל בזה, היאך הגיעו לידי המספר קמ"ז, במה נשתנה ספרם מספרינו, ואיך היתה חלוקת המזמורים לפניהם, וכבר עמלו בזה מפרשים רבים, ברם דבר א' ברור הוא, שחז"ל הרי מיעטו את הפרשיות מן המסורה המפרידה על קמ"ט, וממילא ודאי הוא, שגם חז"ל חיברו פקט"ו לשלפניו, ונשאר הספק על ב' פרקים בלבד.

מקורות חזלי"ם

וכעת אעתיק מקורות חזלי"ם בקשר לכלל הסדר בתהלים, מלבד עיקר המאמר של קמ"ז מז', אשר מהם פינה, מהם יתד, להבין דרכם וליישב דעתם, כיצד מנו וספרו קמ"ז מז' בס' תהלים.

בפ"ק דברכות ט' ב', מכדי האי יהיו לרצון אמרי פי משמע לבסוף ומשמע מעיקרא דבעינא למימר, מ"ט תקנוהו רבנן לאחר י"ח ברכות, לימרו מעיקרא, א"ר יהודה ברי' דר' שמעון בן פזי, הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר י"ח פרשיות, לפי' תקינו רבנן לאחר י"ח ברכות.

הני י"ח י"ט הויין, אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא, דאר"י ברי' דרשפ"ב, רש"י ל"ג בן פזי, ק"ג פרשיות אמר דוד ולא אמר הללוכה, עד שראה במפלתן של רשעים, שנא' יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ברכי נפשי את ה' הללוכה.

הני ק"ג ק"ד הויין, אלא ש"מ אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא, דא"ר שמואל בר נחמני אריו"ח, כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי וסיים בה באשרי, פתח באשרי דכ' אשרי האיש וסיים באשרי דכ' אשרי כל חוסי בו ע"כ, ויש נוסחאות שונות במקום ק"ג וק"ד, יעוין לקמן.

ובירושלמי פרק תפלת השחר ד' ג', ולמה שמונה עשרה, אריב"ל, כנ' י"ח מזמורים שכ' מראשו של תילים עד יענך ה' ביום צרה, אם יאמר לך אדם י"ט הן, אמור לו למה רגשו גוים לית הוא מינהון, ע"כ, וכ"ה בירו' תענית ב' ב'.

גמ' מגילה פ"ב י"ז ב', מה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית, א"ר אלכסנדר, כנ' מפקיעי שערים, דכ' שבור זרוע רשע, ודוד כי אמרה בתשיעית אמרה.

במדרש תהלים פ"צ אות ג', תפלה למשה איש האלקים כו', י"א מזמורים אמר משה, כנ' י"א שבטים כו'.

בגמ' פ' ערבי פסחים קי"ז א', אריב"ל, בי' מאמרות של שבח נאמר ס' תהלים, בנצוח, בנגון, במשכיל, במזמור, בשיר, באשרי, בתהלה, בתפלה, בהודאה, בהללכה, גדול מכולן הללכה, שכולל שם ושבח בב"א, ע"כ, וכ"ה בירו' סוכה ג' י' בנו"א, ויש כמה חילופי גירסאות במאמר זה, יעוין לקמן.

עוד שם, אמר רב חסדא, הללכה סוף פירקא, רבה בר רב הונא אמר, הללכה ריש פירקא, אר"ח, חזינא להו לתילי דבי רב חנין בר רב דכ' בהו הללכה באמצע פירקא, אלמא מספק"ל וכו'.

במס' סופרים פ"כ ה"ט, וגומרין את ההלל כו', בג' פרקים הראשונים אין משיבין כו', בב' האחרונים שואלין כו', ואלו הן ג' ראשונים, הללו עבדי ה', בצאת ישראל, אהבתי, ב' האחרונים, הללו את ה', הודו לה'.

פ' החליל, כנ' ט"ו שיר המעלות שבתהלים.

מ"ס ספי"ז, א"ר יוסי, יהי חלקי עם המתפללים בכל יום ו' המזמ' הללו ע"כ, היינו תהלה לדוד וה' מזמורי הללכה שבסוף תהלים, ויעו"ש.

וכן יש שאר מקורות מפוזרים, פחות כלליים, ופחות מפורשים, והעתקתם כ"א במקומו הראוי לו.

דברי המפרשים

ובכאן אעתיק מקצת מד' המפרשים הרבים בנושא זה, מלבד דברי הרו"ה ז"ל ודברי הרי"ק מתימן ז"ל שנרחיב עליהם בהמשך בג"ה.

בעל המנחת שי בהקדמת תהלים כ' בזה"ל, וכ' בעל יפה מראה, אע"ג דלספרים דידן ק"ן הוו, הרי אמרו בפ"ק דברכות דאשרי ולמה רגשו גוים חד הוא, וה"נ יראה דב' מקומות אחרים מונים חז"ל א' מה שנמנו בספרינו לב' עכ"ל, א"ה, וכ"כ בקרבן עדה, ע"כ, ואני מצאתי בכמה ספרים בהלל שאין לא לנו תחלת המז' וכ"כ רד"ק שם, עוד מצאתי בס' קדמון כי הללו את ה' כל גוים אינו תחילת מז' רק הוא דבוק עם מז' שלפניו, פשו להו קמ"ז כו', ע"כ, ובס' מתא דירושלים כיוון לזה מדעתו.

ובהגהות הגרי"ב למס' סופרים פט"ז אות ט', ר"ל דאשרי האיש ולמה רגשו חדא כדאי' בברכות ד"ט ב', ולמנצח על מות לבן ולמה ה' ג"כ חדא כדס"ד דתוס' מגילה די"ז ב', ומז' קל"ד קל"ה ג"כ כחדא יחשב כדמשמע בתוס' פסחים דקי"ז א', עכ"ל.

ובנחלת יעקב שם כ' על דברי הק"ע הנ"ל, וזהו דוחק גדול[!] כו', אמנם ראיתי לאא"מ זצ"ל שכל ליישב זה בספרו עיטור בכורים ז"ל כו', וא"ל דלא קחשיב רק מה שעשה דוד, א"כ תקשה דלא יהי' קמ"ז, כדאי' בגמ' דב"ב די"ד ע"ב, דוד כ' ספרו ע"י י' זקנים כו'.

אמנם לפע"ד הוא ניחא, דרש"י כ' שם וז"ל, ע"י י' זקנים, כתוב בו דברים שאמרו זקנים הללו שהיו בימיו, כגון אסף והימן וידותון, מן הלויים המשוררים, עכ"ל, לפ"ז אפ"ל כו' דאלו ג' שהיו בימי דוד לא מייחס המזמורים לדוד, כי אפשר שהם בעצמן היו כותבין, אבל כל שאר קמ"ז מז', מייחסם כולם לדוד, כי הוא כתבן, אע"ג דאיכא בתוכן נמי מש"א שארי הזקנים, אמנם לפי שלא היו בימיו, ואלמלא דוד אפשר שנשתכחו, לכך מייחסם כולם לדוד, חוץ מן ג' שהיו בימיו, עכ"ל אא"מ זצ"ל.

וראיתי ישוב אחר לאא"מ זצ"ל בספרו תוספת בכורים אשר עדיין לא נדפס, ויען כי בא בארוכה לא הבאתי, עכ"ל.

ובשירי קרבן אהירו' שבת פט"ז ה"א כ', ונ"ל דס"ל כריו"ח דאמר כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח באשרי וסיים באשרי, ולא מצינו פרשה חוץ מאשרי האיש ולמה רגשו, לכ"נ שאשרי נשוי פשע דהיינו מז' ל"ב ול"ג ול"ד א' הם, וסופו אשרי הגבר יחסה בו, ואע"ג שהוא באמצע מזמור, י"ל כיון שהמז' מסיים ולא יאשמו כל החוסים בו, ה"ל כאילו סיים ביחסה בו, ועיין בתוס' פ"ק דברכות, עכ"ל.

ובס' שו"ת תשובה מאהבה סקי"א ז"ל, וע"צ הדוחק רציתי ליישב עפימ"ש המהרש"א בח"א, עיין קידושין ל"ח א', על דאחז"ל את מספר ימין אמלא אלו ב' דורות זכה כו', וכ' המהרש"א, אמלא בגי' ע', כי שנות אדם ע' שנה, מלבד יום שמת בו ויום שנולד בו, והקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום, ויום א' בשנה חשוב שנה, יען אין הדברים נראים להעלותם לשם גבוה, ולא יעלו לריח ניחוח, ע"כ, ובח"ב רכ"ד כ', ומחזורתא כמבואר בתשובה בשם מ"ו הגאון נ"ע עכ"ל, והיינו כדלקמיה'.

בנודע ביהודה, או"ח תשובות הנוספות ס"ג, דהנה לפי הוצעת התוס' דלא יתכן שיהי' מז' של ב' פסוקים, א"כ קפיטיל קי"ז שהוא הללו את ה' כל גוים שהוא רק ב' פסוקים, לפי הוצעת התוס' אינו מז' בפנ"ע, ושייך להקפיטיל הקדום.

וגם לפי דברי ר' אחא בר יעקב התחלת הלל הגדול מכי יעקב עד על נהרות בבל הוא, הכל קפיטל א', וכיון שהפסוקים הקודמים שהם הללו את ה' הללו עבדי ה' אינן תחילת מז', אלא סופו של שיר המעלות, א"כ נחסר ג"כ קפיטל א'.

וגם אשרי האיש ולמה רגשו הם א', נשאר קמ"ז, ע"כ.

בירו' שעם פי' ילקוט יצחק שם בחלק תבונה, כ' בתחילה כהנוב"י לגבי הללו את ה' כל גוים, ומסיים כהגרי"ב לגבי למה ה' תעמוד ברחוק.

ובס' מרכבת המשנה פ"ג מחנוכה הי"ג, מחבר ב' וקט"ו עפ"י גמ' מ"ס ור"מ, וכ' ואולם למקום הג' נר', כיון דמפורש בברכות דברכי נפשי הוא מז' ק"ג לפי דאשרי ולמה רגשו חדא, הרי מוכרח דמקום הג' אחרי ברכי נפשי, והרי פרקי הלל וט"ו שיר המעלות ותהלה לדוד וה' הללוכה הן מזמורים נפרדים, וה"ה בשאר מז' אין לפקפק, זולת שבהכרח הלל הגדול ועל נהרות בבל מז' א', ושבהלל הגדול מפסיקין באמצע מז', וכשתסתכל אין לך מקום ג' זולת זה בלבד, שאין ענ"ב פרק בפ"ע, עכ"ל.

בס' מסורת התורה והנביאים כ', והמצרף ח"א בקש לכוון קמ"ז מז', והסיר ג' מזמורים המורים על החורבן, וזה טעות, כי דוד ידע את החורבן, כילקוט ש"ר קמ"ה, עכ"ל.

והנה כבוד כל א' המפרשים במקומו מונח, אבל אף א' מהם לא קלע למטרה בשלימות, כי אלו שאמרו שחז"ל הסירו מזמורים, הוציאו מאמר מדי פשוטו, ופתרונות הצירופים של יתר המפרשים, אינם עולים בקנה א' עם שפת הפרשיות גופן, או עם שאר דברי חז"ל, או עם ספרים ישנים, רק ב' חיבורים נוכל ללמוד מהם כדלק'.

ב' חיבורים

ובאמת גמ' ערוכה הנ"ל דברכות, היא יסוד מוסד לכל המחקר הזה, ועלי' בנו כל המפרשים את פתרונותיהם, והסכימו פה א', דמש"א חז"ל והוכיחו דאשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא, עומדת בהתאמה, ומיישבת במקצת, את מש"א על מספר הקמ"ז, כי מעתה ירדנו מק"נ שבס"ש לקמ"ח, שכבר הראנו לדעת חיבור ראשון של פקט"ו.

ויש להוסיף סמוכים לזה, כי גם בירושלמי פ"ד דברכות אמרו כן, בה"ג, ולמה שמונה עשרה, אריב"ל, כנ' י"ח מזמורים שכ' מראשו של תילים עד יענך ה' ביום צרה, אם יאמר לך אדם י"ט הן, אמור לו, למה רגשו גוים לית הוא מינהון ע"כ, והרי ריב"ל איהו גופי' בעל המימרא של קמ"ז מזמורים.

וחיבור זה של פ"א ופ"ב, מעוגן גם בפסוקים עצמם, וכמש"א רשב"נ אריו"ח, כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי, וסיים בה באשרי כו', יעוי"ש בתוס', וכ"ה בכת"י רבים.

נמצא, שהבעיא היא בין קמ"ח לקמ"ז, כי על גמ' מפורשת הלזו שבבבלי ובירושלמי, אין חולק, כי מס' הקמ"ז מבוסס על חיבור ב' פרקים הראשונים, וד"ז פשוט וברור בדעת חז"ל.

מסורת תימן

המסורת התימנית מיוחדת היא בכך, שהיא היחידה מבין כל העדות, אשר הלכו לגמרי בעקבות חז"ל, בענין זה כמו בענינים אחרים, ושמרה עד היום על חלוקת ס' תהלים לקמ"ז מז', ואכן בספרים שלהם למה רגשו לית הוא מיניהון כמש"א בגמ', וכן לא לנו ה' מחובר לבצאת ישראל ממצרים, והוסיפו לחבר פע"א בך ה' חסיתי לפ"ע אלקים להצילני, וכ"ה בספרים ישנים רבים כמו כת"י פרס"ג לתהלים ודפו"ר של הילקו"ש, וגם חיבור זה מעוגן בלשון הפרשה, כי בספר השני של תהלים, המחולק עפ"י המסורה לה' ספרים, בכל הספר ההוא, יש לכל מזמור, לרבות פמ"ג כדלק', כותרת, אשר רובם מתחילים בלמנצח, מלבד פע"א, אשר מקומו לקראת סוף הספר ההוא, ופותח בבך ה' חסיתי, וד"ז משונה הוא, ובכלל מעטים הפרשיות בתהלים בלי כותרות, ומכאן ראי' למחברים פע"א לפ"ע המתחיל בלמנצח, ובאמת סמך זה קיים במקצת גם לגבי פ"ב וקט"ו שבספר

הראשון והחמישי, רק שבספרים ההם יש עוד מז' מעטים בלי כותרות, ובשיטה זאת פותרת מסורת התימנית את בעיית הקמ"ז מז'.

והנה בודאי נח וקל היה לסמוך על מסורת זאת, אשר מאחרי' קבלה של עדה קדושה שלימה, ולראות בה השתקפות גמורה של חלוקה הקדומה החזלי"ת, כאילו נמשכה המסורת ברציפות מימי אנכה"ג עד ימינו ושרדה בספרי תימן, אך מה לעשות והרי "לא ירצה לו יתע' כ"א האמת", ואם כי חלוקתם נכונה ברובה, כמשנ"ת לגבי חיבורי פרקים ב' ע"א וקט"ו, מ"מ אין כל סדרם עומד במבחן הביקורת, ולא דייקא, וע"כ שבמדה מסוימת נשתכחה המסורת אף אצלם, וכמו שנראה לק' שהעובדות מוכיחות על חיבור נוסף ועל חלוקה א', אולם בודאי שמשם ראוי גדולה לחיבור ג' פרקים הנ"ל, ויש עדות לכל א' מהם בשאר כת"י.

וז"ל הרב יוסף קאפח ז"ל בפ"ג מחנוכה, ומ"ש כי מנין מזמורות תהלים קמ"ז, כ"ה בכ"י העתיקים שלנו, וכ"ה בנוסח רס"ג, כי אשרי ולמה רגשו הם מז' א', ע-ע"א למנצח לדוד להזכיר-בך ה' חסיתי מז' א', מז' קט"ו לא לנו אינו ראש פרק אלא בצאת ישראל עד אהבתי מז' א', וכ"כ רבינו לק', וכן מנהגנו שאין כופלין לא לנו, ובכך נשארו מזמורות תהלים רק קמ"ז, ולא ק"נ כבדפוסים כו', ע"כ.

ומה שתלה ברס"ג, נ"ל שלא דייק, שהרי הוא ז"ל גופי' הו"ל תהלים עם תרגום ופרס"ג עפ"י כת"י, וכשתדקדק שם תראה שרק פע"א מאוחד.

ומלבד דבריו ז"ל, ראיתי כמה ס' תהלים מדפוסים חדשים שהו"ל בני עדת תימן בא"י, אשר החזירו עטרה ליושנה עפ"י קבלתם, וציינו הפרקים גם עפ"י חז"ל דקמ"ז אינו, ובזה יחידים ממש הם.

ילקוט שמעוני דפו"ר

הר"ר וואלף היידנהיים זצ"ל [הרו"ה], בס' תהלים שהדפיס ברעדלהיים, חקר היטב נושא זה, והוא הראשון שגילה ופרסם חלוקת התהלים שבילקוט שמעוני דפוס ראשון, סאלוניקי שנת רפ"א, אשר מספרה קמ"ז, וקבע ש"הן זאת החלוקה האמיתית לפי קבלת רז"ל", כלשונו ויעוי"ש.

קביעה זאת היתה לנוכח העובדא, שלא מצא שום חלוקה אחרת המתאימה לדחז"ל, כמו שהעיד בעצמו, ובאמת יש הרבה דברים נכונים בחלוקתו, אכן גם היא אינה מושלמת, ויש מקומות שקלקל במקום לתקן, וכאן אנו מוצאים לראשונה את רעיון ההיפך, להפריד בין הדבקים בס"ש, אם כי פרטי הפרדותיו אינם עומדים במבחן האמת, חיבוריו כוללים כל החיבורים של מסורת תימן, ועפ"י שנים עדים יקום דבר, ומוסיף שם עוד כמה חיבורים, שא' מהם בלבד אמת ויציב, והוא בנוגע לפמ"ג שפטני אלקים, אשר מחברו לפמ"ב כאיל תערג.

חיבור זה מצוי בספרים ישנים רבים, וגם מוכח מתוך הפרשה, שהוא הפרק השני שבספר השני, אשר כולו מכותרת מבלעדה, וכמש"כ לעיל לגבי פע"א שבסוף הספר, ויתירה מזאת, כי כל המעיין במזמור זה, יראה שהיא בנוי על ג' פסוקים של מה תשתוחחי נפשי וגו', אשר ב' מהם בפמ"ב וא' בפמ"ג, וע"כ שפרשה א' היא, ואידך חידושיו מוטעים כמו שיתבאר לק'.

והנה בענין שיטת הילקוט, גיליתי בעזה"ת דבר חדש, כי מקובל לחשוב שחלוקת הקאפיטולין שבילקוט דפו"ר, היא מעשה ידיו של בעל הילקוט עצמו, לפי קבלתו כל' הרו"ה, או אין ספק שבעל הילקוט מצא חלוקה זו במדרש תהלים שהיה לפניו, כמש"כ ר' יצחק שילוני במבואו לילקוט הוצאת מה"ק דברים ח"ב בסופו אות ז' יעו"ש.

אכן, מחד גיסא אין בידינו כמעט שום כ"י של הילקוט לתהלים, והדפו"ר שבידינו הוא משאלוניקי שנת רפ"א, ומאידך גיסא יש לנו עדות בס' מסורת התורה והנביאים עמוד 43, שבתהלים וסידורים דפוס שאלוניקי 1490, 1512, 1521, מנין ספירת המזמורים הן קמ"ז, ולא פירש כיצד, וגם חיפשתי אחריהם בבית הספרים הגדול שבירושלים עיה"ק, ולא מצאתי אלא ב' ס' תהלים עם מפרשים בעלי קנ"א פ', ומ"מ הרי שנות דפוסים אלו חופפים ממש שנת הדפסת הילקוט באותו מקום.

ועדות שלישית יש בידינו, מרש"ב במבוא למדרש תהלים שלו י"ז א', על הוצאת המ"ת אשר נדפס בשאלוניקי בשנת רע"ה, 1515, שחיבר מזמור מ"ג וע"א, והבדיל פע"ח, וחיבר פקט"ו ופקי"ז, והבדיל פקי"ח יעו"ש, וכ"ז חידשו בדפוס שאלוניקי הנ"ל, והרי סדר זה מזכיר מאוד את סדר הילקוט שנדפס באותו מקום ובאותו זמן לערך.

ע"כ מיסתבר לי, שאין לתלות חלוקת הילקוט דפו"ר בבעל הילקוט, שחי פעל וחיבר את ספרו מאות שנים קודם הדפוס, כ"א בשאלוניקי, אשר ככל הנר' מג' מקורות הנ"ל, היתה לבני שאלוניקי שיטה ומסורת מסויימת, בקשר לחלוקת ס' תהלים על קמ"ז מזמורים של חז"ל.

מדרש תהלים

הואיל והזכרנו סדר המדרש תהלים, אפרט מקצתו, כאשר משם יש ללמוד מעט על שיטת החלוקה בימי קדם.

צדקה עשה עמנו ר"ש בובר, שבמבואו הגדול למ"ת שלו, תיאר בנאמנות סדר הכת"י ודפוסים של מ"ת שהיו לפניו, אך טעה במה שחשב רוב השינויים מהסדר המקובל כטעות סופר, ובאמת רבים מהם עדויות הן לחלוקות אחרות, וכדלק'.

גם במבוא לילקוט הוצאת מה"ק, מביא ידיעות חשובות בזה עפ"י קטעי הגניזה, וכדלק'.

אכן מלבד סדר המפורש בספרי מדרש ההם, אפשר ללמוד רבות גם מגוף המדרש, שכן דרך בעל המדרש לפתוח דרשת כל מזמור ב'זהו שאמר הכתוב', ועוד ראיות. זשה"כ

שבפע"ח אות ה', ליתא ברוב כ"י, וכן אותם שבפס"ח, וכן כל הדרשות לפ' צ"ו צ"ז צ"ח צ"ט, יעוי"ש ובמבוא.

מעט דוגמאות לכ"ז, כגון פמ"ג: שכל עליו רש"ב במבואו כ"פ, שחסר במדרש הדרשות עליו, ולא נמצא מאמרים כלל על המזמור הזה, ומה שבמהדורתו העמיד על פמ"ג דרוש, אינו אלא המשך וחלק מדרש מז' מ"ב, כמבואר למעיין, ולהכי אינו מתחיל בזשה"כ, והרש"ב מתאר בכ"י ב' ג' ובדפו"ר, שאף בציוני המז' דלגו על פמ"ג, ודבר ברור הוא שבספרו של מסדר המדרש היה פמ"ג מחובר.

וכן לגבי פע"א: אינו פותח בזשה"כ, וברוב ספרים הדרוש שעליו הוא המשך ממש לאגדת מז' ע', ורש"ב הצדיק גירסת רוב הספרים, ועוד שברוב ספרים חסר הדרשה, כי לא נמצא כלל הדרשות על המזמור הזה, כל' רש"ב, ואף בתיאורי הס"י מבואר, שבכל הכת"י, ודפו"ר, מז' ע' ומז' ע"א מחוברים יחד, ובכ"י ג' ד' וז' וד"ר, נשמט הציון ע"א, או נרשם ע"א על מז' ע"ב, וה"נ דבר ברור הוא שלפני מסדר המדרש היה פע"א מצורף.

על מז' קט"ו: חסרים הדרשות, ולא נמצא כלל מאמרים עליו, ובתיאורי הס"י, כת"י ג' וז' ודפו"ר ובהערה א' למז' קט"ז עפ"י כ"י א', שכולם דלגו על פקט"ו בציונים, והנה רש"ב הקיץ עתה משנתו, וכ' אין ספק שלפני המסדר היה מז' לא לנו, קט"ו, מחובר למז' קי"ד, כמו שהביא גם הרד"ק בריש מז' קט"ו וז"ל, לא לנו, יש ספרים שאי"ז תחלת מזמור.

המדרש המקורי מגיע עד פקי"ט, ע"כ א"א לבדוק ע"ע המזמורים שאח"כ, ולענין פע"ח, נר' מגוף המדרש סוף אות ז' שאינו מופרד, ואע"ג שמתחיל לדרוש והוא רחום וגו' בזשה"כ, יש לומר עפ"י הרו"ה, שגם בעלי המסורה בחלוקתם ס' תהלים אל י"ט סדרים, רשמו והוא רחום לתחלת סדר י"א, והוא חצי הספר בפסוקים לפי קבלת רז"ל בקידו' ד"ל א', ומשם רצה לסמוך שיטת הילקוט שוהוא רחום פרק בפנ"ע, ולדעתי אין משם ראי', ואדרבה די"ל שמשם נבע הנוהג להפריד מז' ע"ח באמצע, וכן ראיתי בכ"י, שבוהוא רחום יש רווח כמו בין פרשה לפרשה, ובגליון מסור חצי הספר פסוקים, או שיש שם כמו פרשה סתומה, ובתיאור הס"י, כ"י ג', מפריד פע"ח, וכ"ה בדפו"ר, ואילו בכ"י ו', כ' שם פלגות פסוקיא דתהלים, וגם ידוע שמדרשי א"י רבים מיוסדים על הסדרים הנזכרים, וה"נ י"ל שע"כ פותח בוהוא רחום בזשה"כ, ובכלל ידוע שהסדרים בכל המקרא אינם תואמים הפרשיות פו"ס, ע"כ אין הוכחה ממה שקבעו סדר באמצע מז' ארוך זה, ומחציו דפסוקים ודאי לא קשיא, גם מו"ו המוסיף דוהוא רחום, ומענין המז', מבואר שכולו א'.

פקי"ז: פותח במדרש עם זשה"כ, עם כמה דרשות על פסוק הראשון המתחילים בדבר אחר, שכ"ז מדרכי המסדר בראשית המזמורים, ע"א שבתיאור הס"י, בכ"י ב' וג' וז' ודפו"ר מצורף הוא.

פקי"ח: מן המצר נדרש בלי זשה"כ, ע"א שבתיאור הס"י, בכ"י ב' וז' ודפו"ר פרק בפנ"ע הוא.

במבוא לילקוט הנ"ל, מביא דבר גדול, והוא מקצת מסדר הפרשיות שבמדרש תהלים עפ"י קטעי הגניזה, ומפורש שם, לפי עדות נויבאואר, רשום שם המספר כ"א על מז' כ"ב שלנו, וכן מס' כ"ט על ל' שלנו, וכ"ה בילקוט ד"ר, עוד רשום שם המס' ק' על מז' ק"ג שלנו, והמס' ק"ד על ק"ז שלנו, אבל בילקוט ד"ר על המז' האלה רשום ק"א ק"ה, ע"כ, והרי מספרים אלה מתאימים ממש עם דרכינו.

נמצינו למדים, שהמדרש תהלים, על גופו, דקדוקיו, קטעי גניזותיו, כתבי ידותיו, ודפוסיו הראשונים, משמש כסמך לחלוקה העתיקה שעפ"י הבנתו.

חציית פרק קל"ה

עלה בידינו ד' חיבורים, ומעכשיו יש לנו קושיא הפוכה, שא"כ הרי הם קמ"ו מזמורים, ולמה אחז"ל קמ"ז, ובע"כ צריך להפריד א' הדבקים בס"ש.

הואיל וההפרדות של בעל הילקוט קשות לקבל מכמה טעמים וכו"ל, דרשתי וחקרתי עד כמה שידי מגעת, ולא מצאתי בכל ס' תהלים, אלא הפרדה אחרת א' נכונה, והיא בפקל"ה, שב' פסוקים הראשונים, הללו את שם ה' הללו עבדי ה', שעומדים בבית ה' בחצרות בית אלקינו, מזמור בפנ"ע הם, כשם שפקי"ז הללו את ה' כל גוים, מז' בעל ב' פסוקים הוא, ושניהם מזמורי ל' הלל הם, ומה שברוב ספרים שבידינו מחובר הוא למז' שלאחריו, הללו כי טוב ה', בגלל המסורה שצירפיה הוא, ועוד מחמת קטנו הוא, שלא חשבוהו למז' בפנ"ע, כשם שבכמה ספרים ישנים חיברו פקי"ז הנ"ל לפקט"ז או לפקי"ח מה"ט גופא, והסיבה ששם נשמרה ההפרדה יותר מכאן, בגלל המסורה שהבדילוה, ועוד ע"י קריאת ההלל הוא, שזכרו את ראשי הפרקים האמיתיים, וכ"ה בספרו של רבינו ישעי' הראשון מטראני, וכן מוכח מפ"י רבנו אביגדור על עה"ת.

הטענה להפרדה זאת, היא ע"פ הגמ' פ' ערבי פסחים קי"ז א', אריב"ל בי' מאמרות של שבח נאמר ס' תהלים כו', גדול מכולן הללוכה כו', הוא ריב"ל בעל הקמ"ז, אמר רב חסדא, הללוכה סוף פירקא, רבה בר רב הונא אמר, הללוכה ריש פירקא, אר"ח, חזינא להו לתילי דבי רב חנין רב דכ' בהו הללוכה באמצע פירקא, אלמא מספק"ל.

א"ר חנין בר רבא הכל מודים כו', ושעומדים בבית ה', הללוכה דבתרי' ריש פירקא כו', ע"כ, ופרש"י ורשב"ם הללוכה ריש פירקא, כולהו דבס' תהלים, יעוי"ש.

הרי מבואר כאן: א. שאין מושג כזה של הללוכה באמצע פרק, והכל מודים שהוא, או סוף פירקא, או ריש פירקא, ובאמת בכל ס' תהלים שלנו לא תמצא הללוכה באמצע פרק, חוץ מזה שבפקל"ה.

ב. יתירה מזו, מש"א רב חנין בר רבא להדיא על מז' שלנו, ושעומדים בבית ה', הללוכה דבתרי' ריש פירקא, הרי שגמ' ערוכה היא, ואין לך רא' גדולה מזו, וכן פסק ריא"ז שם הלכה למעשה.

דעת רבותינו בעלי התוס' בזה

אך כאן צריכים אנו להתמודד עם דברי רבותינו בעלי התוס' ז"ל שם, שדנו בפירוש באפשרות זו שכתבנו, כי ב' פסוקים הראשונים של פקל"ה עומדים לעצמם, ודחיה, דלא יתכן שיהי' המז' ב' פסוקים, ועוד דאמרי' במדרש קמ"ז מז' יש בס' תהלים כו', והסיקו, אלא הוא סופו של שיר המעלות הנה ברכו וגו'.

ברם לענ"ד דבריהם לא יתכנו, וכמו שהם נגד כל הספרים שבידינו, חדא, דמהסוגיא מוכח שאין הללכה באמצע פרק כמש"כ, ועוד שהרי אריב"ל בעמוד ההוא דגמ', בי' מאמרות של שבח נא' ס' תהלים כו', והכונה שיש י' מיני מזמורים, וממילא אין לערבם, אלא כ"א מהן סוג בפנ"ע, כדמוכח מכל ס' תהלים, והואיל ושיר והללכה ב' מהי' מאמרות הן, אין לערב הללכה הללו את שם ה' דפקל"ה עם שיר המעלות דפקל"ד, ועוד גם זאת, שפקל"ד פותח בהנה ברכו את ה' ומסיים ביברכך ה' מציון, ואפשר שיש כאן כונה לפתוח בברכה ולסיים בברכה, וכמש"א רשב"נ אריו"ח בפ"ק דברכות, כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי וסיים בה באשרי כו', ופירשו שם בעה"ת שאשרי ל"ד אלא חתימה מעין פתיחה יעו"ש, וא"כ לפי"ד התוס' כאן יקולקל החתימה מעין הפתיחה, וכן מפורש במס' סופרים י"ח ב', דלא כתוס'.

ועוד שהתוס' לא הגיעו לזה אלא מתוך ב' קושיותיהם על האפשרות הפשוטה שלנו, ולדידן תרואיהם לאו קושיות נינהו, דמש"כ דלא יתכן שיהי' המז' ב' פסוקים, הרי לפנינו מז' קי"ז בעל ב' פסוקים כמש"כ, ומשה"ק מהמדרש של קמ"ז, הרי לפי"ד, אדרבה, כי רק ע"י הפרדת ריש פקל"ה יעלה בידינו קמ"ז מז' כמשנ"ת, אע"כ בודאי שהאמת היא כמש"כ, וכפשטות הענין, שלא מצינו בשום ספר החיבור של התוס' מפקל"ה לפקל"ד, וכבר נחלק עליהם היעב"ץ במקום .

עוד ראוי' לדברינו מרב אחא בר יעקב

והנה התוס' שם סיימו, וא"ש דקאמר לק' רב אחא בר יעקב, דמתחיל הלל הגדול מכי יעקב בחר לו כה, דהוי תחלת מזמור, דבע"א לא יתכן שהיה מתחיל הלל מאמצע המז', עכ"ל, דהיינו שהוכיחו מדברי ראב"י שפקל"ה מחולק.

איברא, משם ראוי' גדולה גם לדברנו, שרפקל"ה מז' לעצמו, דלא כתוס', דהכי אי' התם, קי"ח א', מהיכן הלל הגדול, רב אמר מהודו עד נהרות בבל, וריוח"א משיר המעלות עד נהרות בבל, ראב"א מכי יעקב בחר לו כה עד נהרות בבל, ע"כ, ונר' פשוט שאין כונת ריו"ח לתחילת שיר המעלות, דאין ענין לשיר המעלות בהלל כלל, ועדש"כ לעיל שזה עירוב פרשיות, א"ו הכונה לסוף שיר המעלות, ור"ל מגמר שיר המעלות ואילך, והשתא בשלמא לפ"ד, סוף שיר המעלות הוא ברפקל"ה, הללכה הללו את שם ה', ומבואר היטב טעמא דריו"ח, כי שם מתחיל ל' הלל אחר כל שיר המעלות, ולהכי נקט משיר המעלות, אלא לתוס', ריו"ח היינו ראב"י.

היוצא מכ"ז, גמ' מפורשת, ועוד ג' ראיות גדולות אחרות מהגמ', לחלוקה שאמרנו, והיא מבוססת על עצם ל' הפרק שפותח בהללכה, וכ"ה בנמוקי רבינו ישעי' לס' תהלים, וכן מוכח מתוס' השלם עה"ת ר"פ ויחי, וכ"פ ריא"ז סוף פסחים, וממילא הגענו למס' קמ"ז.

ונחזור על הראשונות, הפרקים: ב', מ"ג, ע"א, וקט"ו, מחוברים הם לפרקים שלפניהם, ופרק קל"ה מחולק ומפורד לשנים, כי בהללכה וגו' כי יעקב בחר לו כהן, פותח במז' אחר, ובכך מס' כל מז' הספר תהלים הוא קמ"ז.

קושיא מגמ' ברכות

ברם יש קושיא על דרכינו מגמ' ברכות הנ"ל, דאר"י ברי' דר"ש בן פזי ק"ג פרשיות אמר דוד, ולא אמר הללכה עד שראה במפלתן של רשעים, שנ' יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ברכי נפשי את ה' הללכה, הני ק"ג ק"ד הוי"ן, אלא ש"מ אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פ' היא.

וגירסת הילקוט, א"ר לוי, ק"ב פרשיות אמר דוד כו', הני ק"ג הוי"ן כו', ונוסחת מדרש תהלים פק"ד הוא, אר"ש בר אבא, מתחילת הספר ע"כ ק"ד מז' ואין כ' בהן הללכה כו', ובויקרא רבה פ"ד, רשב"נ בשם ריו"ח, ק"כ פרשיות אמר דוד כו', והרו"ה הגיהו וכ', פשוט הוא שזה משגגת המעתיק כו', ואיתחלף ל' אות ב' באות כ' לקורבת תמונתם כו', ואילו ר"ש בובר הגיהו בזה"ל, אין ספק שהיה כ' ק"ד, והמדפיס חשב על אות ד' שהיא ר', והציג כ', ועתה שזכינו למדרש ויק"ר המדויק, נר' שם כהגהת הרו"ה, יעוי"ש, והנה מסתבר כג' הילקוט וויק"ר, וכמו שאישר הרו"ה לפי דרכו, וגם ע"ז נסמך הרו"ה לשיטתו עפ"י הילקוט, וגם לפי מסורת התימנית א"ש מספר זה של ק"ב כאן, כי הילקוט מצרף: פ"ב, פמ"ג, ופע"א, ומפריד פע"ח, וממילא חסרו ב' מז', ופק"ד הוא פק"ב, והתימנים מצרפים רק פ"ב, ופע"א, ולא מפרידים שום פרק, ועפ"י נמי פק"ד הוא פק"ב, אך לפי דרכינו אנחנו, שצירפנו כילקוט, ולא הפרדנו כמוהו, הרי פק"ד הוא בעצם פק"א, וק' מהגמ', וכ"ש לפי שאר הגירסאות בגמ' דלא א"ש כלל, אף לא לדעת הילקוט וספרי תימן.

ב' יישובים

וי"ל, שבאמת אין הכרח שכל בעלי התלמוד היו ספרי תהלים שלפניהם מסודרים באופן שוה, וכ"נ מגמ' ברכות הנ"ל ועוד, שהוצרכו לציין ולהוכיח שפ"ב מחובר, אלמא משמע שבספריהם לא היה כן, וכ"כ הרד"ק להדיא, וכן ממה שחכמי המסורה שינו כל המספר, ובכל תלמוד בבלי לא נזכר החלוקה דקמ"ז, וא"כ יל"פ בכמה אופנים, הסדר שהיה לפני בעלי סוגיא ההיא, כמו ע"י הפרדת פ"ב וכן פע"א, וכמצוי בכת"י שונים, ובשונה מהחלוקה האורייגנלית שהעיד עלי' ריב"ל, שהיה מראשוני אמוראי א"י, וקרוב יותר למסורה, וגם במספר קמ"ז גופה יש כמה אפשרויות, כדלעיל ולקמן.

ולכשת"ל, יש דרך ליישב מאמר זה גם לפי דרכינו, עפ"י הגמ' פ' ערבי פסחים הנ"ל קי"ז א', דפליגי אמוראי אי הללכה סוף פירקא או הללכה ריש פירקא, ונשאר הדבר בספק,

וכ"פ ריא"ז ספע"פ, והנה הללוכה דיתמו חטאים מן הארץ אינו מן אותם הללוכה שהכל מודים בהם, אשר פרט שם רב חנין בר רבא, נמצא שלדעת רבה בר רב הונא שם שהללוכה בריש פירקא, גם הללוכה דספק"ד מקומו הנכון הוא ברפק"ה, ואפשר שבעל המאמר של ק"ב פרשיות אמר דוד ס"ל כוותי' או מספק"ל, וזש"א ק"ב פרשיות אמר דוד ר"ל עד פק"ה שהוא פק"ב לחשבונינו, ולא אמר הללוכה, עד פק"ב עצמו, שאמר הללוכה בראשו, הואיל וראה במפלתן של רשעים, בספק"א, ויש לזה סמך במזמורים גופייהו.

ובאמת, שני התירוצים נכונים, אלא שהראשון הוא האמת השטחית, או מה שנקרא האמת המדעית, השייכת לרודפי הפשט, והשני הוא האמת הלמדנית, השייכת לבעלי המסורה, הרואים אחידות בכל התורה, ואינם סובלים פיצול, שהרי נתנו מרעה אחד, בבחינת אלו ואלו דברי אלקים חיים, וכדרכו של אדוננו הגר"א ז"ל.

כל הפרקים המסופקים

פה נתייחס לכל הפרקים בס' תהלים שיכולים ליספח לשלפניהם, והם כל אותם שאינם בעלי כותרת ופתיחה, ואלו הם, ב', י', מ"ג, ע"א, צ"א, צ"ג, צ"ד, צ"ז, צ"ט, קי"ד, קט"ו, קט"ז, קל"ז, ובס"ה י"ג הם, וכל מה שיש לו כותרת, אין להסתפק שמא מחובר הוא, כמו קי"ז הפותח בהללו, וקל"ה בהללוכה, שכן אי' בגמ' פסחים קי"ז א', אריב"ל, הוא בעל המאמר של קמ"ז, בי' מאמרות של שבח נאמר ס' תהלים, בנצוח, בנגון, במשכיל, במזמור, בשיר, באשרי, בתהלה, בתפלה, בהודאה, בהללוכה, גדול מכולן הללוכה, שכולל שם ושבח בב"א, ע"כ, וכ"ה בילקוט מכירי שהעתיק הגמ', והר"ח גורס בעשירי בהלל, ובירושלמי סוכה ג' י' ליתא לתהלה והללוכה ברשימת הי', ובמקומם רינה וברכה, ובמדרש תהלים א' ו' ליתא למשכיל ותהלה, ובמקומם הלל וברכה, שמונה גם הלל וגם הללוכה, וכ"ה בילקו"ש ופרש"י ריש תהלים שהעתיקו מהמדרש, והרד"ק במקום אשרי והללוכה הלל וברכה, וכל א' מי' לשונות הללו פתיחות הם, וכבר העתקנו את הגמ' רש"י ורשב"ם דכולהו הללוכה דבס' תהלים, או סוף פירקא, או ריש פירקא, ויל"ע אי אף הללו בכלל הי' לשונות של פתיחה הוא, שלכאו' היינו ל' הלל שבנוסח הר"ח בגמ' ושבמ"ת, ונראה להכריע, כי כל הללו הסמוך להללוכה ריש פירקא הוא, וכל הללו שאינו סמוך להללוכה לאו ריש פירקא הוא, ע"כ פקי"ז מז' בפנ"ע הוא, והללו את ה' מן הארץ דפקמ"ח מחובר הוא, כפשוט בכלל הס' ובמ"ס, מלבד זה דפקי"ז אינו יכול להיות מצורף בגלל הללוכה דספקט"ז, ופל"ג היינו רינה של הירו', וכן פצ"ה, ופצ"ו בכלל שיר.

ומה"ט נמי פשוט שקי"ד מז' בפנ"ע, מחמת הללוכה דספקי"ג, וכן קט"ז, מפני הללוכה דספקט"ו.

פ"ב, מפורש בגמ' שמחובר הוא, ופ"י, מפורש בגמ' דתשיעית היא, וכן ממש"א פעמיים שפי"ט הוא מז' י"ח, ומכ"ז מוכח שפ"י נפרד, מ"ג וע"א, מחוברים הם לפי האמת כמשנ"ת, צ"א, צ"ג, צ"ד, צ"ז, צ"ט, ידענו שנפרדים הם, ממשאז"ל י"א מז' אמר משה כנ' י"א שבטים, תפלה למשה וגו' כנ' יחי ראובן וגו', יושב בסתר עליון וגו' כנ' שבטו של לוי כו', מזמור שיר ליום השבת וגו' כנ' שבטו של יהודה כו', ה' מלך גאות לבש וגו' כנ' שבטו

של בנימין כו', קל נקמות ה' וגו' כנ' שבטו של גד כו', לכו נרננה לה' כנ' שבטו של יששכר כו', אריב"ל, ע"כ שמעתי מכאן ואילך את חושב לעצמך, ע"כ, וג"ז מריב"ל בעל המאמר דקמ"ז, וע"כ שי"א מז' הם כמו שהם בידינו, קט"ו, צ"ל מחובר כמשנ"ת, וקל"ז, נפרד עפ"י הכלל של רשב"נ אריו"ח, כל פרשה שהיתה חביבה על דוד כו', יעוי"ש בתוס', ובתוס' הרא"ש כ' להדיא, וכן הודו בכלל הזה, דממילא פקל"ו מז' בפנ"ע.

נמצא, שרק ט' מזמורים בס' תהלים אין להם פתיחה, וג' מהם, צ"ג, צ"ז, וצ"ט, פותחים בה' מלך, באופן שנוכל לומר שה' מלך כותרת הוא, וכן קי"ד וקט"ז שיש לפניהם הלל, הרי איכא למ"ד ריש פירקא, ועכ"פ ה"ז מעין פתיחה, וכן קל"ז, על נהרות בבל ככתובת הוא, וכן י"ל לגבי בצאת ישראל ממצרים, וכן פ"י י"ל דלמה כפתיחה היא, שכן אף פ"ב המתחיל בלמה, היה צד לומר שנפרד הוא, ומ"מ יש הרבה למה בתהלים שהם באמצע פרק, ונותרו פצ"א יושב בסתר, ופצ"ד קל נקמות ה', בלי כתובת מוכחת וניכרת.

ולענין פרקים חלוקים, נראה שמסתמא אין להבדיל שום פרק בלא כותרת באמצע בלי ראי' מכרעת, ע"כ אין לקבל חלוקת פע"ח, וגם בכל ספר ג' של תהלים שבו פע"ח, יש כתובות מפורשות, וכן וי"ו דוהוא רחום מוסיף על ענין ראשון, וכן מוכח מתוכו של המז' לפי ענינו, ועוד שידוע המקום לטעות בו בגלל אריכותו, הסדרים, וחצי הפסוקים, וכן פקי"ח אין להאמין בחלוקתו, ויש בו כלל הנ"ל דכל פרשה שהיתה חביבה על דוד, מלבד פקל"ה, שע"כ ב' ההללכה שבו ב' מז' הם כמשנ"ת.

גם ממש"א במ"ס, שה' פרקי הלל הם, הללו עבדי ה', בצאת ישראל, אהבתי, הללו את ה', והודו לה', מבואר שפקט"ו נספח, ושפקט"ז אינו מובדל, פקי"ז מז' בפנ"ע, ופקי"ח אינו מופרד, ויעל"ק לענין שאר פרקים חלוקים.

ספרים ישנים וכת"י

ביחס לכתבי יד עתיקים, ושאר ספרים ישנים, אשר השתמשתי בהם הרבה בעבודתי זו, ודרכם הגעתי למסקנות המוצגות כאן, הנה בס' דעת מקרא על תהלים סקר היטב את הממצאים בזה, הן במבוא אות ג', הן בפרקים הנוגעים בדבר עצמם.

והסכים שם, שמז' מ"ב-מ"ג היו מעיקרם מז' א', ואף מז' ע'-ע"א היו מעיקרם מז' א', ומש"כ שמז' ט'-י' נחשבו בימי קדם למז' א', הוא כנ' הגמ' כנ"ל, וכן מש"כ יש כ"י עתיקים שבהם המז' צ"ו-צ"ז הם מז' א', הוא כנ' חז"ל כנ"ל, וכן מש"כ על פקי"ז שיש מחברים אותו אל המז' שלאחריו, לא יתכן, בגלל הללכה שבסופו, והודו שברפקי"ח, מלבד מש"א במ"ס כנ"ל.

ומש"כ בשם תרגום היווני, לחלק מז' קט"ז וקמ"ז, ובשם ספרו של המאירי לחלק מז' קי"ח לג' מז', כ"ז לא יתכן, כי פקט"ז ממז' ההלל הוא, וע"כ יש בו הללכה, ומכאן ראי' לחיבור פקט"ו, וגם במ"ס מבואר שפקט"ז א' הוא, וכן פקי"ח, ולעיל עסקתי בו, וגם פקמ"ז הוא בכלל כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, כד' התוס' שם, שפתח בהללכה וסיים בהללכה, ועוד שהוא א' מה' מז' אחרונים של הספר הפותחים ומסיימים בהללכה,

ובספ"ז דמ"ס, א"ר יוסי יהי חלקי עם המתפללים בכ"י ו' המז' הללו, היינו תהלה לדוד וה' מז' הללכה שבסוף תהלים, ופקי"ט פשיטא דמז' א' הוא, דאטיא בא"ב ובתמניא אפי, וכמפורש בגמ' פ"ק דברכות ד' ב'.

והד"מ הוא היחיד מעת האחרונה שמצאתי עוסק באפשרות הפיצול של פקל"ה, וכ' שיש להעיר שלא מצינו בשום כת"י שתהא הללכה כי טוב תחילת מז', ולא נמצא כזאת בשום תרגום עתיק ובשום מסורה כו', עכ"ל, איברא אישתמיט לי' פי' נ"ך לרבינו ישעי' הראשון מטראני, בעל תוס' רי"ד, שהיה מגדולי רבותינו הראשונים ז"ל, דייקן ומקורי במשנתו, וי"ל מכת"י עתיק בי"ם תש"ט ותשנ"א, ומבואר שם להדיא שפקל"ה היה מחולק לפניו, וכמפורש בגמ' כ"פ, וכן מוכח מתוס' השלם עה"ת ר"פ ויחי יעקב י"ז שנה כו', כנגדן יש י"ז מז' מסיום שיר המעלות עד סופן כו', רבינו אביגדור, ע"כ, וזה יתכן רק ע"י חלוקת פקל"ה.

ומה שחלוקה זו אינה מצוי' בספרים שלנו, נ"ל שהוא בהשפעת המסורה המאוחרת הנ"ל, שספחו ראשית פקל"ה עם סופו כנ' חז"ל, ועוד מפני קוטנו של תחילתו, כדאשכחן גבי פקי"ז, שאע"ג שהמסורה מעמידה לעצמה, נצטרפה בספרים רבים או לפניו או לאחריו בגלל קטנו.

כתב יד פריס¹³

במאמרו של רמ"ל קצנלנבויגן בקובץ סיני קכ"ו קכ"ז ענ"ג הגה קפ"ט כ', שבתנ"ך כ"י פריס מוסר בסוף תהלים מזמורים קמ"ז, וסימן שנות יעקב אבינו, ע"כ, ולא פורש כיצד, ואני ראיתי בזה מציאה גדולה, ע"כ בדקתי בביה"ס הידועה, ומצאתי שם שיטה חדשה שלישית אחר ספרי תימן וילקו"ש דפו"ר הנ"ל, בפתרון המספר קמ"ז, והוא ע"י חיבור פ"ב לשלפניו, פקי"ז לשלאחריו, ופקל"ו לשלפניו.

¹ כותר: תנ"ך. מקור/בעלים: 1 The National Library of France, Paris, France, Ms. hebr. 10
הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: מ"ו (1286) הערות: בסוף כרך ג' קולופון: "אני יצחק הסופר בר' יעקב זצ"ל כתבתי עשרים וארבעה ספרים ... בלא תרגום וסיימתי ביום עשרים וארבעה לירח אלול שנת חמשת אלפים וארבעים וששה ... וקבלתי שכר". כרך א (ס' 26702) כולל: תורה, כרך ב (ס' 26701): יהושע-יחזקאל, כרך ג (ס' 27603): תרי עשר וכתובים. עם ניקוד וטעמים ומסורה קטנה וגדולה. מיספור פרקי תהלים בגליון ביד אחר. הסופר המקורי אינו מציין חלוקה לפרקים בראש פרקים מב ו-עא, ובהתאם המסרן מציין כמות הפרקים שנות חיי יעקב-קמז. פריס - הספריה הלאומית HEB 3-1. היסטורית בעלים: בכרך ג עמ' 192 ב (ס' 26703) תעודת מכירת כה"י: "ספר זה ... היה של היתום רפאל ב"ר שלמה ז"ל ... נפל בתורת ירושה למהר"ר אליה הנמ"ר רפאל ז"ל ולר' ליווא בהנ"ך חיים ז"ל. והן היתו' הנ' התחייב להנ"ר יוסף בר מרדכי ז"ל עשרה זהו' רינוס, ונתרצה ר' ליווא הנ' למכור ספר זה חלקו בערך זה, ר"ל חמשה זהו' רינו', ואני הח"מ נתרציתי ג"כ מחמת מהר"ר אליה העומד היו' בקהילה קדישא ירושלי' ומכרתי ג"כ חלקו של מהר"ר א' הנ' בערך חמשה זהו' ... ש' קס"א ... מתתי' בן מהר"ר שמואל טריווש זלה"ה". תיאור: 3 כר' (144, 232, 192 דף)..

ובתחילה אקדים מתיאור כת"י זה: נמנה ראשון מכ"י פריס, ובמכון לתצלומי כ"י העבריים סימנו 27603, לפי הנראה כת"י חשוב הוא, וגם עתיק, אשר נסתיימה כתיבתו ביום כ"ד לירח אלול שנת ה' אלפים ומ"ו, וסוג כתיבתו אשכנזית מרובעת, והיתה בירושלים עיה"ק.

והמעין שם יראה, שהס' תהלים יש בו ב' חלוקות נפרדות, וכ"ה בעוד כת"י, א' היא החלוקה הגראפית, דהיינו החלוקה הפנימית, בטקסט המזמורים עצמם, המובדלים פרשיות פרשיות, אשר לפה"נ עתיקה היא, וכ"ה בספר אשר העתיק הסופר ממנו, ולא עלה על דעתו לשנות בזה, ב', היא ע"י הציונים החיצוניים שליד כל ראש מז', שאינו תואם בכ"מ חלוקה הפנימית של עצם צורת הספר, ולפה"נ היה כאן נסיון מצד הסופר והמונה, להתאים את הספר לדעת חז"ל, עפ"י עצמו או עפ"י רבותיו, וכבר מבואר במאמר הנ"ל, כי במסורת כ"י זה, יש דברים מחודשים ואפי' תמוהים.

וכל ג' חיבורים של מסורה זו, נוגדות הפנים המחלקם, ומאידך גיסא, הפנים מחבר מ"ג וע"א ללפניהם, וכן צ"ג, ומפריד פע"ח מוהוא רחום, ופקי"ח ממן המיצר, דלא כסופר המונה את כל אלה כס"ש, ונמצא לפי הפנים קמ"ט מז', ודומה לילקוט, מלבד פ"א וב', ופקט"ז וקי"ז.

ובעיקר שיטה זו במס' קמ"ז, הרי חיבורי א' וב' מפורש בגמ', חיבור קי"ז לשלפניו נמצא ג"כ בעוד ספרים, וכבר דחינוהו, וחיבור קל"ו לשלפניו הוא דבר החדש, עפי"ד ריו"ח פסחים קי"ח א', ולא יתכן, שודאי ריו"ח לא לכך נתכוין, אלא כהלל המצרי דידן המורכב מכמה מז', ויעוין תוס' סוכה ל"ח ב', חוץ ממאי דלא קי"ל כוותי', ויעוין תוס' פסחים קי"ז א' הנ"ל, ומשכ"ל בשם נוב"י, ויש להאריך.

צילום כת"י זה מצורף בסוף החוברת.

כתב יד פרמא 2189²

² כותר: כתובים (תהלים): עם נקוד וטעמים. מקור/בעלים: The Palatina Library Parma Italy Cod. Parm. 2189 סוג הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: קמ"א (1381). הערות: מתחיל מתהלים לט"ט, כולל קמ"ז מזמורים. מזמורים מב-מג, ע-עא, קיד-קטו מאוחדים. בשולי חלק מהמזמורים הערות, בכתיבה אשכנזית, מתי כדאי לאומרם לצורך סגולה וכדומה. דף [100]א- [101]א מזמורי תהלים שיש לאומרם במועדים, תעניות וכיוצא בזה, בכתיבה איטלקית. דף [101]ב "זה התרגום העתקתיו בבוגירה ל"א"; איכה ד:כא-ד:כב עם תרגום ארמי מעט שונה מהנדפס, פסוק כא מופיע במקראות גדולות בסוגריים "בתה הגירסא" ראה ד"ש לוינגר, ספר תורה שהיה גנוז בבית כנסת סוירוס ברומא, בית מקרא 15 (תש"ט), עמ' 262-263. לפי החלוקה הגראפית ומיספור הפרקים, יש כאן קמ"ז פרקים, כאשר אין חלוקה בין פרקים מב-מג (לפי המיספור המצוי), וכן בין פרקים ע-עא. פרמה - פלטינה 2189. קולופון (בסוף תהלים): "ותשלם כל המלאכה שבח לאל להעריכה ... יום ב כד אב שנת קמא לפר' לאלף הששי כתבתי זה הספר תהילים לר' יוסף חזק, חזק ונתחזק יוסף הסופר לא יוזק".

עוד גיליתי שם בעזה"ת, דרך הקטולוג החדש לכל כ"י העבריים שבספריית פרמא, של ראש המכון, כי שם סי' 2189, ובמכון סי' F14263, יש תהלים כ"י הכולל קמ"ז מזמורים, כי מזמורים: מ"ב-מ"ג, ע'-ע"א, קי"ד-קט"ו, מאוחדים, וזו שיטה חדשה רביעית.

מתיאור הכ"י, סוג כתיבתו אשכנזית מרובעת ג"כ ככת"י פריס הנ"ל, אך עתיק פחות ממנו, כמש"כ בקולופון, ותשלם כל המלאכה כו' יום ב' כ"ד אב שנת קמ"א לפר' לאלף הששי כו', והיה בבוגירה.

גם חשיבותו נר' שהוא פחות מכ"י פריס, ואין בו אלא תהלים, בלא מסורה, אך לעניינינו נראה דעדיפא מיני', כי חלק הוא, הן מצד עצם החלוקה, והן מצד דרך המסורה, כי תוכן כבד, ציוניו שמבחוץ תואמים פרשיותיו שמבפנים עד הסוף, וגם עיקרי החיבורים הנ"ל כולם נכונים, ונראה שמשתקף כאן מסורה של ממש.

ויראה לי, כי שיטה זו עולה על כל יתר המסירות ופירושים שהזכרנו, כגון הא דתימן ושל הילקוט, ושל כ"י פריס, והוא הקרוב ביותר אל הנכון, מלבד ב' פרטים הצריכים תיקון, והם חיבורי א' וב' עפ"י הגמ', וממילא חילוק קל"ה כמשנ"ת, דבאמת ג' הייחודים של כת"י זה כנים יותר מצד עצמם, אפי' מן איחוד פרקים א' וב', והבדלת קל"ה נכונה, אבל חידוש הוא.

נפלאים מעשי השי"ת, שכת"י זה שרד רק מפרק מ' ואילך, בדיוק מהמקום המורה לנו על חלוקתה המיוחדת. צילום הכת"י השגתי בס"ד הודות למנהל המכון, ומצורף בסוף החוברת.

הלכה

כל המחקר הזה, מלבד שהוא בירור האמת בס' תהלים, לברר מקחם של אנשי כנה"ג, ולהבין דרכם של חז"ל, ונוגע גם לפי' התהלים, הרי כל בעיא זו היא שאלה הלכתית מובהקת, שהרי כל כ"ד ספרי הקודש, דין א' להם, וכשם שבס"ת קיי"ל, פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה, ואם כ' פ"פ סתומה, או סתומה פתוחה, ה"ז פסול, ואין בו קדושת ס"ת כלל, אלא כחומש מן החומשין שמלמדין בה התינוקות, וכל"ה ר"ם, כך כל כתבי הקודש, כמבואר בס' מה"ו, ופשוט.

והכונה, למי שירצה לכתוב ס' תהלים כדת וכדין על קלף ובדיו כמו ס"ת, ושתהי' לה קדושת כתבי הקודש, הרי צריך שידקדק בכל הלכותי' כמו בס"ת ומגילת אסתר, וכמו שנהגו עפ"י הגר"א ז"ל בכתיבת כל ספרי הנביאים ושאר המגילות, עד אשר מברכים על הקריאה בהן, והוא הדין על ס' תהלים כשר שצריך לברך, כדאי' במ"ס י"ד ד', והגר"א גופי' צוה שיכתבו כל ספרי המקרא בקדושה ותהלים בכלל, כמש"כ בכמה דוכתי.

וגם בדור האחרון, נתעוררו מקצת אנשים למצוה קדושה זו, ויש כמה ס' תהלים מפורסמים שנכתבו לאחרונה בקדושה, כמו ספרו של מרן הגאון מסטייפל ז"ל, והוסיף עליו עוד ספר א' בנו, מופת הדור הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א, אשר בביהכנ"ס

שלהם בב"ב הנקרא לדרמן, יש ארון קודש מיוחד לזה, וגם ע"י כותל המערבי, וספרים אלו נכתבו עפ"י כתר אר"ץ, אשר גדולי עולם אלו סמכו ידיהם עליו כידוע, וכאשר ששמעתי מפ"ק של הגר"ח שליט"א עצמו, והסכימו בזה לדעת מומחים עולמיים, המחשיבים כת"י זה כמוסמך ביותר, בבירור קביעת חכמי המסורה, ודלא כמערערים.

והנה לפי דרכינו, נמצינו למדים, שד"ז מעכב בעיקר קדושת הספר, שלא יהא כתהלים דעלמא, שצריך לחלקו לקמ"ז מזמורים עדשנ"ת, שהרי כל מזמור פרשה הוא, וכל' חז"ל, שקראו להם מזמורים פרקים ופרשיות, וכן הוא בכת"י, ודפוסים מדויקים, רווח בין מז' למז'.

עוד נפק"מ להלכה היוצא מדברינו הוא, ע"י יישוב נוסח הספרים במ"ס פ"כ ה"ט, וגומרין את ההלל כל ח' ימי חנוכה, בג' פרקים ראשונים, אין משיבין, ואצ"ל לשאול, בב' האחרונים, שואלין מפני היראה, ומשיבין מפני הכבוד, ואלו הן ג' ראשונים, הללו עבדי ה', בצאת ישראל, אהבתי, ב' האחרונים, הללו את ה', הודו לה', ע"כ, וכן העתיקו המחז"ו והאו"ח, ודלא כנוסחת הגר"א, ואף לא כגירסת הכ"ב.

ולענין שאלת המסורת לעומת חז"ל, כבר ביארנו לעיל דעתינו שבכל כה"ג, אין לנו אלא קבלת רז"ל.

סיכום

כללו וקיצורו של דבר:

1. חלוקת ספר תהלים שלנו לק"נ פרקים אינה מדויקת, ואמנם נובעת מהמסורה אך נפלה בה טעות א'.
2. חכמי המסורה ז"ל הפרידוה לקמ"ט פרקים, כשפ' קט"ו מחובר הוא לשלפניו, ובהשפעת ההגדה של פסח ומנהג הדילוגים בקריאת הלל, טעו והבדילו פקט"ו לעצמו.
3. עדות לסדר המסורה, יש בכת"י הקרובים למסורה, כמו כתר א"צ וכ"י לנינגרד, וברס"ג רמב"ם, רד"ק רוקח ועוד.
4. אף המסורה נוגדת לדעת חז"ל בירושלמי ומדרש, שחלוקת ס' התהלים היא לקמ"ז מזמורים, ודעה זו משקפת סדר המקורי של אנשי כנה"ג עורכי המקרא, וכן עיקר להלכה.
5. רבים ניסו לפתור חידת הקמ"ז מז' היאך הוא, וכולהו אית להו פירכא.
6. אף אותם ספרי תהלים ישנים בעלי קמ"ז מז' בפנים שונים, כמו ספרי תימן וילקו"ש דפו"ר כ"י פריס וכ"י פרמא, אינם תואמים חלוקה העתיקה אלא באופן חלקי.
7. הסדר הנכון הוא, בחיבור: פ"ב, מ"ג, ע"א, וקט"ו, לשלפניהם, וחלוקת פקל"ה לשנים.
8. קביעה זו מבוססת בראש ובראשונה על מבנה המזמורים עצמם, וכן עפ"י מאמרי חז"ל שונים הדנים בענין, וגם על ספרים ישנים רבים.
9. קושיא א' יש על הבנתינו מגמ' ברכות, ויישבנוה בב' דרכים.

10. חידוש ייחודי בדרכינו הוא, חלוקת פקל"ה, עפ"י גמ' מפורשת ועוד ראיות גדולות, וכן מצאנו שהיה בתהלים של בעל תוס' רי"ד ז"ל ורבינו אביגדור, וכ"פ ריא"ז.

חלק שני

הנה הארכנו בדעות ואפשרויות שונות, כיצד להבין המניין קמ"ז מזמורים בתהילים, אשר ראינו בחז"ל, ואחזנו בתפיסה המבוארת שם בארוכה. היום³ נלע"ד יותר בפשט דעתם לבאר שהוא ע"ד הנמצא בכ"י פרמה 2189 הנ"ל, אשר מזמורים מב-מג, ע-עא, קיד-קטו מאוחדים. ממילא עלינו מוטל ליישב שני מזמורים מסופקים. תפיסה הזאת מוצאת תמוכים אף במדרש תהילים⁴, וכפי שהרחבנו בזה לעיל.

מזמור קט"ו מחובר אל קי"ד ע"פ המסורה, וכ"ה בכ"י רבים מאוד⁵, ונוסח הדפוס בזה הוא מנוגד למסורה, ואף כנגד המוכח מתוך גוף פסוקי המזמורים, אשר תחילתם וסופם בסימן הללויה, וטעם ניתוקו אולי הוא בהשפעת מנהגי החלוקה המקובלים לסדר של ליל הפסח⁶. המזמורים מ"ב-מ"ג, ע'-ע"א, מחולקים ומופרדים במסורה הגורסת קמ"ט מזמורים, אבל מחוברים מצד עצמם, ומצד עיקר סדרם והקשרם בספר תהילים, וכ"ה בכ"י רבים⁷.

מספר קמ"ז מזמורים במחקר

מן החוקרים⁸ יש שהגיעו וכוונו בדרכם ומעצמם אל מספר קמ"ז מזמורים בתהילים, בלי ידיעת דברי רבותינו בזה, והם מחברים ט' י', מ"ב-מ"ג, קי"ד-קט"ו, ושוללים חיבור של ע'-ע"א עם חיבורים מוצעים אחרים. אך בשיטתם יש להעיר קצת כלפי מזמור י', הפותח בלמה ה' תעמוד ברחוק, שממ"נ, כי אם 'למה' הזה הוא לא לשון התחלה, ומחובר אל שלפניו, הרי גם מזמור ב' שסמוך לפני פניו, ופותח ב'למה רגשו גוים', יש לחברו במזמור א' שלפניו, ואם שם 'למה' נחלק, הרי גם בזה נחלק הוא⁹.

³ בטבת תשע"ח. חלק ראשון נכתב באדר ב' תשס"ג.

⁴ אך לא בדיוק, כמו מצב פ' ע"ח, ע' לקמן.

⁵ באתר 'מרחב' מצאנו רשום בכ"ד כ"י, אשר מזמור קי"ד-קט"ו מאוחדים ומחוברים בהם, ואפשר שישנם רבים נוספים. רוב כ"י אלו הם בעלי קמ"ט מזמורים.

⁶ עיין ספר 'מה נשתנה', עמוד 47 הערה 31. המנהג של קריאת הלל בראשי החדשים ובשאר ימי הפסח בדילוג גם אולי השפיע לחלק, רק ששם מדלגים אף על אהבתי.

⁷ לדוגמא, עי' וותיקן 12, 28, פרמה 1866, 2039, 2043, 2154, 2189, 2668, 2686, ציריך - יסלזון 13. חיבורי פרק ע"א מצויים יותר בכ"י מחיבור מ"ג, כאשר דווקא פירוד הפרק מ"ג כבמסורה, חידה ותעלומה היא, אשר צ"ע על מה התבססה. ואולי היא בהשפעת תהלים פרק כ"ו (א) לְדָוִד שִׁפְטֵנִי יְיָ כִּי אֲנִי בְּתַמִּי הִלַּכְתִּי וּבִי בְּטַחְתִּי לֹא אָמַעַד:

⁸ <https://pdfs.semanticscholar.org/a9be/c3892cf9764061128ac2ae6383128901b5e3.pdf> עמ' 228, 237.

⁹ אא"כ נחלק לצד השם שנזכר ב'למה' הראשון: למה ה' תעמוד ברחוק.

לעניין ע"א שציין לכותרת תרגום יונו, הרי גם מזמור מ"ג נפתח שם בכותרת כמוזכר שם בהערה 49. ועוד כתב שם: One Qumran ms also records Psalm 71 apart from Psalm 70. Here in 4QPsa (frg g) Psalm 71 follows on from Psalm 38. On balance, then, the evidence strongly suggests that Psalm 71 ought to be treated as a psalm independent of Psalm 70. אך יש לדחות משם ראיה, ע"פ הכתוב במחקר אחר¹⁰: Ps 71 is likely to be interpreted as joined with Ps 38, thus compromising a single psalm. ע"כ. א"כ הרי שאף במגילה ההיא, אין ע"א מזמור בפ"ע, אלא מחובר אל שלפניו.¹¹

למה רגשו גוים

לגבי מאמרם בברכות¹²: הני שמונה - עשרה, תשע - עשרה הוין! - אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא... הני מאה ושלש, מאה וארבע הוין! אלא שמע מינה: אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא... אף בתלמוד ירושלמי¹³: אם יאמר לך תשע עשרה הן, אמור לו למה רגשו גוים לית הוא מינון...

המסתבר כמבואר במקורות רבים מראשונים ואחרונים, אשר דעה הזו היא בלתי מוסכמת, ואע"ג שבגמ' אין עליה חולק, למעשה, המסורה, והספרים שלנו בדפוס ובכ"י אינם מחברים אותם. אף בגמרא מבואר שזה חידוש, אשר בפשטות אינם מחברים. וז"ל

¹⁰ The Formation of the 'Book' of Psalms, עמ' 85. וע"ע: http://dssenglishbible.com/scroll4Q83.htm#_ftnref3
 In one manuscript (4QPsa) Psalm 38 is followed by 71.13 If this was the original order, it would be the only Elohim Psalm in an otherwise 100 per cent Yahwistic Psalter.

¹¹ ועוד משמעות שם מאותם מגילות, אשר מזמור ב' אינו מחובר, *11Q7 Psalms*^c, כך לגבי מזמור מ"ג, *11Q8 Psalms*^d, באשר שם מופיעים אותם מזמורים מתחילתם בדיוק, ללא פסוק אחר מפורש שם לפניהם, מזה נשמע לכאורה שהם נפרדים, וכך לעניין המזמור י', יש לעיין על מגילת תהילים מנחל חבר שחלוק הוא שם. ועיין על מזמור קט"ו, במגילות שם: *4Q96 Psalms*^o. אך לא ראיתי אלא תרגומם, אשר אולי אינם מדויקים בזה, וצריך לעיין על שחזורם והעתקם בדקדוק, כעין הנמצא בפרק קל"ה לקמן. ע"ע: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199783335.001.0001/oxfordhb-9780199783335-appendix-002>

¹² ט', ב'.

¹³ מסכת ברכות פרק ד'. ושם מסכת תענית פרק ב': אם יאמר לך אדם תשעה עשר הן, אמור לו למה רגשו לית היא מינון... ע"ע בפ' ר"ח תענית. שרידי ויקרא רבה מגניזת מצרים, נדפס אף בסוף ויקרא רבה מהדו' מרגליות, עמ' 11.

רד"ק¹⁴: למה רגשו גוים. זה המזמור הוא המזמור השני, וכן מצאנו אותו בכל הספרים המדויקים שהוא ראש מזמור. ובחשבון כותבין אותו שני. ומקצת מרבתינו אמרו: כי אשרי ולמה רגשו גוים מזמור אחד הוא, ואמרו: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי, וזאת הפרשה פתח בה באשרי האיש וסיים בה באשרי כל חוסי בו. וטעם למה נסמך מזמור זה למזמור זה לא נודע לנו, ולמה סִדֵּר אותם בסדר שהם מחוברים, כי אינם נסדרים על סדר המעשים. כי הנה המזמור השלישי הוא על דברי אבשלום... וזה המזמור חֲבֵרוֹ וְאָמְרוֹ דוד בתחילת מלכותו שנתקבצו עליו הגוים... וזה שאמר: למה רגשו...

האמת שכבר מצאנו נוסח א' במדרש תהלים¹⁵: אמר ר' שמעון בר אבא, את מוצא שמונה עשרה מזמורים מראש תילים עד מזמור זה, ואשרי ולמה רגשו חד הוא, כנגד שמונה עשר ברכות שאדם מתפלל בכל יום, והן אומרים לו תתעני צלותך, כך אחר שמונה עשרה מזמורים אמרו לו לדוד יענך ה' ביום צרה, ואם תאמר תשעה עשר הן, אמור לו ותפלת החול תשע עשר ברכות הוויין עם מצמיח קרן ישועה. נוסח זה נמצא אף בסידור חסידי אשכנז¹⁶.

ע"ד מדרש זה נמצא אף בראשונים ואחרונים רבים¹⁷, אשר תולים מצב מזמור של למה רגשו במספר ברכות שבתפילה, ולדעתם ברכת המינים מכוונת כנגד למה רגשו גוים. לדוגמא, במהרש"א¹⁸: הני תמני סרי, תשסרי הויין כו'. יש לדקדק, במאי טעה לומר דתשסרי הויין, כיון דאשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא, כדקאמר ליה בפשיטות, גם בכל ספרי תהלים שלנו תשסרי הויין, ואשרי האיש ולמה רגשו תרתי פרשיות הן. וי"ל, למאי דאמרינן בפ' ת"ה דהוסיפו על י"ח ברכות ברכת המינים וה"ל י"ט ברכות, דאז נוכל לומר גם בס' תהלים שיהיה יהיו לרצון וגו' אחר תשסרי פרשיות, ואשרי האיש ולמה רגשו גוים שתי פרשיות הן, דה"ל פרשת למה רגשו גוים וגו' שהוסיפו נגד ברכת המינים,

¹⁴ תהלים פרק ב'. ע"ע במנחת שי ריש תהלים אשר מעתיק לשונו. ובמאמר מרדכי עמ' ר"צ: ואכתי פש גבן לברורי דברי רש"י ז"ל, איך לא הרגיש בקושיות התוס' ז"ל, ונראה דלפי מ"ש נתיישב זה, דכיון שבתהלים שלו למנצח על מות ולמה ה' לא נמנו אלא לאחד, הוכרח לומר דאשרי ולמה רגשו תרתי נינהו, כלומר דסוגיא זו חולקת עם הגמרא שבברכות. וכן משמע קצת מדברי הרד"ק ז"ל, שכתב בפירושו למזמור למה רגשו, כי הוא מזמור שני וכו' וקצת מרבתינו אמרו שהוא סוף מזמור אשרי האיש עכ"ל, ומדכתב וקצת מרבתינו וכו' משמע דדעת יחידאה הוא, ואינו מוסכם מכולם, דאל"כ הו"ל למימר בסתם מרבתינו אמרו וכו' כדרכו בכל מקום. ע"כ. יש להעיר כי הלשון 'קצת מרבתינו' וכיו"ב, מצוי הוא במקרים אשר בעלי הפשט נטו מאגדות רבותינו מעט, ע"כ נטו לומר ששיטת קצת מרבתינו היא בלבד, גם במקומות שלא מצאנו מחלוקת מפורשת כלל.

¹⁵ (שוחר טוב; בובר) מזמור כ'. ע"ש מ"ו ב'.

¹⁶ עמוד ק"ג, ע"ש.

¹⁷ ועי' אגדת שמואל י' א', עמודי שש כ' ב'. גם בעיר בנימין ב', י"ג א'.

¹⁸ חידושי אגדות ברכות ט' ב'.

והמקשה דהכא סלקא דעתיה דמעיקרא נמי ב' פרשיות הוו, ומשני דאינו כן, אלא דמעיקרא קודם שהוסיפו ברכת המינין הוה חדא פרשה, ודו"ק:

גם בב"ח¹⁹: ויש להקשות, כיון דראה רבינו דהתוספות סתרו פירוש רש"י ופירשו בענין אחר, למה כתב רבינו כרש"י ולא כתב כפירוש התוספות, ונראה דרבינו מיישב פירוש רש"י, דההיא דפרק קמא דברכות מיירי למאי דתקנו מעיקרא י"ח ברכות ותו לא, ותקנו לומר יהיו לרצון לבסוף, דהשתא צריך לומר דהוה סבירא להו דאשרי ולמה רגשו חדא פרשתא היא, אבל לאחר שתקנו ביבנה ברכת המינין, א"כ י"ט ברכות נינהו, ואף על פי כן לא עקרו ממקומו יהיו לרצון אמרי פי, אלא צריך לאומרו כדמעיקרא, א"כ צריך לומר דתו לא אמרינן דחדא פרשתא היא, אלא חשבינן אשרי ולמה רגשו בתרתי, ושבור זרוע רשע היא תשיעית, אבל למנצח על מות לבן ולמה יי' תעמוד ברחוק חשובות כחדא פרשתא, כיון דתרווייהו אמרן דוד כנגד הרשעים, ולענין זה דוקא במה שהיה דוד מתפלל על אבדן של רשעים, נחשבים שתי פרשיות אלו כאילו לא היו אלא פרשה אחת, ונחשבת שבור זרוע רשע לתשיעית, אבל מכל מקום שתי פרשיות ממש נינהו, ויהיו לרצון אחר י"ט היא, לכן הניחו לומר יהיו לרצון אחר תפילת י"ח, שהיא עכשיו י"ט עם ברכת המינין, זו היא דעת רש"י באין ספק, והסכים רבינו עמו, ודלא כתוספות:

דבריו מוסבים על לשון הטור²⁰: ודוד אמרו בתשיעית, דאשרי האיש ולמה רגשו שתי פרשיות הן... המעתיק לשון רש"י²¹: בפרשה תשיעית אמרה - ואם תאמר שמינית היא - אשרי ולמה רגשו גויים תרתי פרשתא היא. בתוספות²²: פירש הקונטרס... וקשיא דהא פרק קמא דברכות אמר דחדא פרשה היא... שם מהרש"א חידושי אגדות: ונראה להגיה בפרש"י, וכן צ"ל, וא"ת בעשירית היא, אשרי ולמה רגשו חדא פרשתא, ור"ל עשירית היא כמו שהיא בספרים שלפנינו, וקאמר כדמסיק שם דאשרי ולמה רגשו חדא פרשתא היא, וה"ל שפיר הך פרשה דשבור זרוע וגו' בט'... במנחת שי ריש תהילים מוסיף בזה²³: האמנם בנסחת רש"י כ"י ישנה מצאתי לשון אחר, והוא זה. וא"ת עשירית היא, אשרי ולמה רגשו גויים חדא פרשתא היא, כדאמרינן בברכות גבי י"ח ברכות בפ"ק, ע"כ. וזו היא

¹⁹ אורח חיים סימן קי"ז. ע"ש עוד דרישה: ויש לתמוה על רבינו, למה הביא דברי רש"י בפשיטות, מאחר שהתוספות סותרים אותן, וצריכין לומר שרבינו סבירא ליה שרש"י היה גורס בפרק קמא דברכות, דלמנצח על מות ולמה יי' תעמוד ברחוק חדא נינהו...

²⁰ שם.

²¹ מגילה י"ז ב'.

²² שם. וכ"ה בתוספות הרא"ש. מצוי כבר בתוספות ר"י שירליאון לברכות, א' עמוד קי"ד: אשרי האיש ולמה רגשו גויים חדא פרשה היא. מכאן קשה לפי רש"י, שפי' במגלה פ' שני גבי ברכת השנים, ודוד כי אמרה בפר' תשיעי קאמרה, וא"ת שמינית היא, אשרי האיש ולמה רגשו גויים שנים הם, [והכא] מוכח דחדא נינהו, אלא י"ל למה ה' תעמוד ברחוק, שיש שם פ', והויא תחלת מזמור.

²³ ח"א מהרש"א יצא לאור ראשונה שנת שפ"ז, וגם מנחת שי כתוב בשנה ההיא, ע"כ ברור ששניהם לדבר אחד כיוונו, בלא זיקה הדדית. וע"ע בס' שבת של מי, שבת קנ"ז ב'.

גירסא ישרה בעיני, אעפ"י שאין גירסת הספרים מודין לה, ובזה הכל מתוקן, ואין מקום לקושיית התוספות כלל, ולדברי הכל אשרי ולמה רגשו חדא פרשתא היא כמסקנא דגמ' דלעיל, ועל מות לבן ולמה ה' תעמוד ברחוק תרתי אינון... הרי שכיוון המהרש"א לנוסחת רש"י כ"י ישן. רק שבתוספות מפורש ע"ד ספרינו, וכן העתיק הטור כנ"ל. גם במהדורה הביקורתית מרש"י מגילה²⁴, הנדפס מחדש ע"פ כל כ"י שבידינו, סבור שהוא מקורי, ע"ש תוספת תלמיד רש"י, רבי שמעיה, על דיבור זה.

האחרונים, מהרש"א עם ב"ח הנ"ל, כיוונו בדבריהם לפי הרשב"ץ על ברכות²⁵: ולבסוף אומר יהיו לרצון. ואע"ג [דהאי] קרא היה אפשר לאומרו מקמי תפלה, [כיון] דדוד אמריה בתר י"ח מזמורים, אמרינן ליה בתר י"ח ברכות, וא"ת י"ט מזמורים הן, אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשתא היא, הכי מפרש בגמ', והשתא דתקינן לן ברכת המינין והווי י"ט, אתי שפיר אי הווי תרי מזמורים.

תקנת וכוונת ברכת המינים נגד למה רגשו, מופיעה אף בספר הרוקח²⁶: בפ' תפילת השחר, הני י"ח ברכות כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד במזמור הבו לה' בני אילים. וברכת מינים ביבנה תיקונה, כנגד אל הכבוד הרעים. וכנגד י"ח אזכרות שבקריית שמע [ואחד]²⁷. וכנגד י"ח חוליות שבשדרה. וחוליא קטנה למטה. היא לוז. ירושלמי, כנגד י"ח מזמורי' עד יענך. ולמה רגשו... ע"כ. מסתמא, למה רגשו הוסיף בעל הרוקח, ולא מהירושלמי הוא.

מוצא לשונו מצאנו בספר רבו 'ייחוס תנאים ואמוראים'²⁸: ובירושלמי ולמה י"ח, ר' יהושע ב"ל אמר כנגד י"ח מזמורים שכתוב מראשו של תהילים עד יענך ה' ביום צרה, אם יאמר לך אדם י"ט הן, אמור למה רגשו לית הוא מן המנין. ו א נ י ק ב ל ת י, לכך יש פתיחה בלמה רגשו, כנגד ברכת המינים...

גם בתלמוד ירושלמי הנ"ל²⁹, אולי רמזו הדבר בלשונם: אמר ר' חונה, אם יאמר לך אדם שבע עשרה אינון, אמור לו של מינין כבר קבעו חכמים ביבנה... וכן העתיק רבינו חננאל

²⁴ עמ' 198.

²⁵ עמ' כ"ב.

²⁶ הלכות תפילה סימן שכ"ג.

²⁷ ע"פ דפ"ר, בעמ' 138 או 142. מדפיס מאוחר חיסר אחד, והוא עיקר בכוונת רוקח. מכאן נמצא שאחד היא מעין האזכרה, ובמקום אחר כתבנו מזה.

²⁸ אות ה', עמ' מ"ה. וכ"ה ב'סיני' א' עמוד ק'.

²⁹ מסכת ברכות פרק ד' הלכה ג'. שם מסכת תענית פרק ב' הלכה ב': אמר רבי חונה, אם יאמר לך אדם שבעה עשר הן, אמור לו של מינים כבר קבעו חכמים ביבנה...

מסכת תענית³⁰: ירושלמי, י"ח ברכות שבכל יום, כנגד י"ח מזמורים שמראש תהלים עד יענך, ולמה רגשו גוים אינו מן המנין. דברכת המינים ביבנה תקנוה.

עוד מלשון האחרונים, מצאנו בס' שו"ת נודע ביהודה³¹: ומה ששאל על מה דאמרו במס' סופרים פרק ט"ז הל' י"א, קמ"ז מזמורים בתהילים כנגד קמ"ז שנים שהם שנותיו של יעקב, ושאל הלא ק"ן הם, ואפילו למה דארז"ל אשרי ולמה רגשו חדא, אכתי קמ"ט... שו"ת תשובה מאהבה³²: ואפילו אם נאמר כדעת רז"ל, אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא, עדיין חסר שתיים...

מזמור קל"ה, התרגום יווני העתיק, ומגילת ים המלח

חידוש עיקרי שבחלק א' מתייחס אל הללויה כי טוב יי, המופיע באמצע פרק קל"ה, וזו הללויה היחיד מכל ספר תהילים אשר אינו בראש מזמור או בסופו, והוכחנו מהבבלי פסחים אשר אמנם לדעתם פרק חלוק הוא בפ"ע. מאידך, לא מצאנו בשום ספר כ"י שיתמוך בהפרדה הזאת. אין ספק שעובדה הזאת אומרת דרשני, כ"ש שלכאורה הפרק קי"ז הללו את ה' כל גוים, דומה הוא ביותר אל התחלת פרק קל"ה, הללויה הללו את שם יי, אשר בשניהם ישנם שני פסוקים, מתחילים בתיבת הללויה ומסתיימים בתיבת הללויה, ומאי שנא אפוא ביניהם, אשר שם תיבת הללויה היא אכן סוף פרקו, וכאן היא באמצע פרק.

אך ראה זה חדש, שמצאנו דבר שיכול לתרום להבנת מצב פרק קל"ה, וטעם חיבורו ברוב ככל ספרים אשר בידינו. מסתבר שהן התרגום יווני העתיק, והן המגילות מים המלח העתיקות מאוד, משמרות מסורת שונה ונוסח אחר בפרק קל"ה פסוק ג', של"ג שם בנוסח 'הללויה', אלא הללו את יי³³:

תרגום יווני העתיק³⁴:

³⁰ דף י"ח עמוד ב'. ע"ע סידור ראב"ן המיוחס לרבי שלמה מגרמיזא עמוד קי"ג, ואולי העתיק לשון ר"ח, ע"ד הרגיל בס' אור זרוע.

³¹ מהדורא תניינא - קונטרס אחרון סימן קי"ב. וכ"ה בס' שו"ת תשובה מאהבה חלק א' סימן קי"ב.

³² חלק א' סימן קי"א.

³³ ההלכה נקבעה ע"פ המסורה וע"פ כל ספרינו, בהם הנוסח 'הללויה', ומ"מ יש מקום לתלות מאפיינים מסוימים במסורת שלנו בתקופות קדומות, אשר רווחו בהם מסורות שונות והושפעו זו מזו. ועיין ספרי פרשת וזאת הברכה פיסקא שנ"ו: שלשה ספרים נמצאו בעזרה... ובמקבילות. תופעה הזאת קיימת ונכונה היא בייחוד כלפי שם שמיים, אשר רבו בו החילופים במקרא. אף כאן התחלפו הויה ויה. הרי כל עניין הקרי וכתוב במקרא, יש תולים במסורות שונות, כרד"ק, אפודי, מאירי. גם לחולקים בזה, ע"פ הגמרא בנדרים ל"ז ב', בעניינינו דבר אפשרי הוא.

³⁴ <http://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/24-ps-nets.pdf>

In their division of materials the Masoretic and the Greek Psalters do not completely agree. Since MT Psalms 9 and 10 are a single psalm in the Greek (9) and Greek Psalm 113 is two psalms in MT (114, 115), between these points the numeration of LXX is up by one from MT. Further, since LXX Psalms 114 and 115 equal MT 116.1–9 and 116.10–19 respectively, and MT 147.1–11 and 12–20 constitute LXX 146 and 147, between these points we have an identical number of Psalms, though their enumeration varies by one...

Psalm 134 (135)

1. Hallelouia.

1. Praise the name of the Lord;
praise, O slaves, the Lord,
2. you that stand in the Lord's house,
in courts of our God's house.
3. Praise the Lord, because the Lord is good;
make music to his name, because it is
beautiful,
4. because the Lord chose Iakob for himself,
Israel as his valued possession,

מגילות ים המלח³⁵:

הללו עבדי יהוה הללו את שם יהוה הללויה
ורוממו יה שעומדים () בבית ()
יהוה בחצרות בית אלוהינו ובתוכך ירושלים
הללו את יהוה כי טוב זמרו שמו כי נעים כי יעקוב
בחר לו וישראל לסגולה לו

Psalms 135

1 Praise ~~Yah!~~ him, you servants of Yahweh,

Praise Yahweh's name!

Praise ~~him, you servants of Yahweh,~~ Yah!

2 And exalt Yah, you who stand in Yahweh's house,
in the courts of our God's house and in your midst, Jerusalem.

3 Praise ~~Yah, for~~ Yahweh, ~~for He~~ is good.

Sing praises to his name, for that is pleasant.
4 For ~~Yah~~ he has chosen Jacob for himself;
and Israel for his own possession.

פרשיות פתוחות וסתומות שבספר תהילים

בתנ"ך ע"פ כתר ארם צובא, מהדו' ברויאר³⁶: דברים אלה אינם אמורים בכתובות של מזמורי תהלים. כתובת מזמור היא הקטע הכולל את שם המשורר (כגון דוד, שלמה, בני קרח) או את סוג המזמור (כגון: מזמור, משכיל, שיר, מכתם) או את מגמתו (להזכיר, לתודה). הרווחים שהונחו באמצע השורה בתור כתובת או בסמוך לסיומה - באים כולם במסורת; דינם כדין רווח של פרשה סתומה, ואסור להוסיף עליהם או לגרוע מהם... דברים אלה מוכחים על ידי רשימת הפתוחות והסתומות שבקטע גניזה, השמור בספרית בודליאנה באוקספורד... ופורסמה על ידי י' ייבין בטקסטוס כרך ז'... רשימה זו היא עתיקה ונכתבה לפני הכתר.

ייבין האריך במאמרו המחודש שם, ויש לציין נקודות מספר;

בפשטות מתברר שם, אשר בן אשר וחבריו הושפעו מהמסורה הבבלית כלפי הפתוחות והסתומות שבתהילים, ומכאן למניין קמ"ט למזמורים בתהילים, בהתאם לרשימה ההיא.

ייבין הוכיח מעלת כתר ארם צובא, אף בהיצמדות שלו הרבה לרשימה ההיא, יותר משאר רוב כ"י. דבר זה הוא סיוע למייחסים פרשיות שבכתר אל בן אשר, אך יתכן עדיין לומר שהם מצד הסופר בן בויאעא.

מ"מ, ביחס לפרשיות שבתורה המפורסמות מהרמב"ם, אשר רשם אותם דווקא מהכתר בהלכותיו³⁷, מסתבר ששם התיאום אל מסורה הבבלית מובהק פחות, כמבואר אצל עופר ב'רשימה בבליית של פרשיות פתוחות וסתומות בתורה'³⁸, ע"פ ספר תגי העתיק.

דרך כלל מצאו החוקרים³⁹, אשר בעלי מסורה הבבליים דנו בפתוחות וסתומות, והטברניים לא עסקו בהם, ומכאן הדגמה נוספת, אשר כתבו בא"י פתוחות וסתומות ע"פ רשימה הבבלית שבספר תהילים.

³⁶ בעמ' שצ"ז. ע"ע דעת מקרא - תהילים, א' עמ' 31, ספר כתר א"צ והנוסח המקובל עמ' 175.

³⁷ פ"ח מס"ת.

³⁸ עיין: <https://faculty.biu.ac.il/~ofery/papers/babel%20notes.pdf> עמ' 401.

³⁹ מוזכר במאמר שם בעמ' 392. וע"ע http://www.hum.huji.ac.il/upload/FILE_1409486803.pdf עמ' 7. במקום אחר כתב: חלוקות הכתיבה, הפרשיות הפתוחות והסתומות, נדונות במסורה הבבלית בלבד ולא במסורה הטברנית.

מדברי ייבין נראה עוד, כי המסורה הרווחת שבארץ ישראל לא הייתה ע"ד הבבלית כל עיקר, אלא לא קיימו בתהילים פתוחות וסתומות כלל, מלבד עצם ועיקר ריווח הקיים בין הפרקים. מנהג כללי שבא"י היה לפתוח המזמורים באמצעות שורה, ללא שום ריווח בשורה הראשונה ההיא. אותם ספרי כ"י המשלבים את שתי השיטות, אינם דווקא מצד מעבר מדורג מגישה האחת אל השנית, אלא מיזוג שתי מסורות שונות ומקבילות מתקיים בהם, מפני שהושפעו מזו וגם מזו.

האמת, שאף עיקר רעיון הפרשיות שבתהילים, מלבד ההפסקות שבין המזמורים, מחודש ביותר, שאינו דומה לפרשיות שבכל המקרא, אשר טעמים ועניינים לתת ריווח להתבונן בין פרשה לפרשה ובין עניין לעניין, ע"ד רש"י ריש ספר ויקרא מספרא⁴⁰, לא שייך כלל בתוך כתובות שבראשי מזמורים, אלא רווחים אלו דומים בעניינים ובתבניתם מעין הצורות של שירות אשר במקרא, שנכתבים באריח ע"ג אריח, ובאריח ע"ג לבינה, והם לשם תפארת ונוי השירה, ובפרט לפי מקום רווחי האריחים והלבינים, בהתאם לצלעות, כפילות וחלקי השירות. כך פרשיות שבתוך כתובות תהילים ואחריהם, אין עניינים וטעמים לתת ריווח התבוננות, כ"א לשם יופי הצורה ולמען נוי התבנית, אשר מקיימות רווחים מדויקים במקומות ראויים מהכתובות כולם. מכאן למסורה השנית שאינה נוהגת לסמן רווחים אלו, ואולי הטעם, מפני שהיא מכירה רק פרשיות פתוחות וסתומות רגילות שבכל המקרא, אשר משמשות רווחי התבוננות, אך לא באלו המחודשות. מ"מ מסתבר שבין המזמורים, אחרי הכתובות והפרקים ולפניהם, ודאי הכול מודים אשר גדרם ודינם להיות פרשיות ממש, ע"ד הנמצא בכל שאר ספרי המקרא.

מ"מ, מכאן נוכל להציע חידוש גדול בכל סוגיה הזאת של מספר פרקי הספר תהילים, ומזמורים מחוברים חלוקים ונפרדים. בדרך כלל מורגלים לבדוק ולחקור כלפי פרקים ידועים אם מחוברים א"ל, כשיש שיקולים רבים ושונים לשתי הצדדים. אכן נוכל להכריע במקצת מהמקרים, אשר באמת שני המזמורים מחוברים, אך בתוכה התקיימה חלוקת

רשימות לא מעטות של פתוחות וסתומות עולות מן הגניזה הקהירית, ומהן אנו למדים כי במקומות רבים נחלקו מסרני בבל בינם לבין עצמם בענייני הפתוחות והסתומות. בדיקה השוואתית של מקורות המסורה הבבלית, רשימות פרשיות מן הגניזה ושני כתבי-יד טברניים מובהקים (א, ל) מובילה למסקנה חד-משמעית: למסרני טבריה לא הייתה מסורת פרשיות מיוחדת ונבדלת מן המסורה הבבלית: רוב המקומות שנחלקו בהם הטברנים נתונים במחלוקת גם בקרב מסרני בבל. - המסורה הבבלית לתורה, עקרונותיה ודרכיה. וע"ע

<https://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=12009>

לענ"ד יש לומר, שמא בא"י התקיימה חלוקה, והבחינו בין המסורה עצמה, המתייחסת אל מסרנים או בעלי מסורה, ובין מסורת סופרים, או מנהגי סופרים. בעלי המסורה הארץ ישראלים, מעין מגיהים ובעלי הגהה היו בספר כתוב וערוך לפנייהם מכבר בידי הסופרים, ועסקו בחסרות ויתרות, ניקוד וטעמים, בעוד הפרשיות וצורות שורות, תחום סופרים הוא. אך בבבל לא התקיימה חלוקה הזאת, אלא אף ענייני הכתיב עצמו מסורים למסרנים היו.

⁴⁰ ע"ע בס' שו"ת מהרש"ל סימן ל"ז.

פרשה, המסמנת ריוח באמצע פרק ההוא, אשר משם יצרו מזמורים נפרדים, אע"ג שבעצם אחד הוא, שרק פרשה חילק אותו. דבר זה עשוי הוא לשמש מפתח חשוב בהבנת כל נושא זה.

המזמור קי"ט

דוגמא א' יש להביא ממזמור קי"ט⁴¹, אשר ברוב כ"י או בכולם מחולק לפי האותיות. שם ברשימה הבבלית שזכרנו⁴² מפורש: אשרי פת', במה יזכה פת', כלהון פתוחים, והמהדיר שם מציין לארבעת כ"י מוסמכים, אשר כולם מסכימים בדבר⁴³. מאידך, במקצת כ"י⁴⁴ מצאנום נחשבים מזמורים נפרדים וחלוקים במנינם. לכאורה, ההסבר ברור שעקב חלוקת פרשיות שביניהם נוצר שרוב של מזמורים חלוקים לגמרי.

אך יש לעיין על כך, כי אם חלוקת המזמורים ממש מתבצעת מכוח פרשיות פתוחות, ואף חלוקת אותיות שבפרק קי"ט בכוח זה הוא, א"כ אפוא במה יודע הבדל שבין החלוקות, ומהי משמעותו, ויש ליישב.

והוא רחום

דוגמא נוספת אפשרית מצאנו בפרק ע"ח, המחולק לשניים במקצת כ"י⁴⁵. מדובר במסורת עתיקה המשתקפת שם, אף מפנים מדרש תהילים⁴⁶: והוא רחום יכפר עון ולא ישחית. זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט... לשון הזה 'זהו שאמר הכתוב', פתיחה היא בכל מדרש תהילים לתחילת מזמורים דווקא.

בכ"י ו' רשום לפני זה "פלגות פסוקיא דתהלים", ובכ"י ג' מתחיל פה מזמור ע"ט, וכ"ה בדפוס ראשון ודפוס וויניציא, וגם בגמרא קידושין ל' ע"א איתא והוא רחום יכפר עון חציו דפסוקים... וע"ע במבוא שם, מ"ב ב', מ"ג א'. אף בסדרי המסורה המסומנים, רשומים ומחלקים את כל המקרא לסדרים⁴⁷, סדר י"א⁴⁸ פותח והוא רחום.

⁴¹ שנקראת 'תמניא אפי' או בשם 'אלפא ביתא'.

⁴² בעמ' 88.

⁴³ וע"ע ב'דעת מקרא' - תהלים א', עמ' 31.

⁴⁴ כמו פרמה 2686, וותיקן 28 לחלוקה הגראפית. וע"ע פרמה 2039, עמ' 55, אשר: אחד הבעלים סימן את חלוקת המזמורים, והחשיב כל אות במזמור קי"ט כמזמור נפרד, (סה"כ סימן קע"א מזמורים).

⁴⁵ כמו וותיקן 12, 28, 29, פרמה 1876, 2154, 2686, ועיין לקמן.

⁴⁶ וכ"ה בילקוט.

⁴⁷ ועיין: https://faculty.biu.ac.il/~ofery/papers/sidre_neviim.pdf

מעניין הסדרים במסורה

חכמים וחוקרים מתפללים⁴⁹ בעניין הסדרים, אשר רבים מהם⁵⁰ מסומנים דווקא בפסוק אחרון המסיים לעניין ההוא, במקום לסמנם בפסוק שלאחריו, הראשון לעניין חדש. לענ"ד יש לומר שבמאמר סדרי נ"ך⁵¹ כתב בהערות: ראוי להעיר פה ע"ד סימון הסדרים בכתבי היד. ב-א ל ק אין סימן של סדר בראשי הספרים, כנראה משום שהדבר מובן מאיליו. בכ"י אלו אין גם מספור של הסדרים. ב-ל נוסף מספר ליד כל סימון סדר. המספר הראשון 'א' סומן משום כך בראש הסדר השני בכל ספר. ע"כ. דווקא בספר תהילים, מראש מזמור ראשון נרשמו סימני הסדרים ומספריהם. מ"מ, תופעה הזאת עשויה ללמד כי סימני הסדרים מיסודם, אינם מכוונים לסמן את ראשי הסדרים אלא את סופי הסדרים. בן נמנים דווקא מראש סדר שני מפני שהוא בעצם סדר ראשון. סופי הספרים א"כ לא מנויים משום שהדבר מובן מאיליו, והמספרים מתחילים דווקא בשני.

יש להוסיף כי ע"פ המשוער בטעם סדרי הנ"ך, כי ביסוד חלוקת הסדרים עומדים, ככל הנראה, שני מחזורי קריאה⁵²... הרי אפשר אשר כמקובל גם אצלנו בכל סדרי קריאה ותפילה הנאמרים בציבור, שהחזן היינו הש"ץ, קורא בקול רם פסוק או פיסקה וקטע האחרון לסיום, ומנהג קדמון הוא אשר מתועד על ספרי הראשונים ומנהגי הקדמונים⁵³.

⁴⁸ ע"פ הרשום בכ"י לניגוד תהילים בעמ' 33, והכול מודים בסדר זה, עי' מאמר סדרי נ"ך כנ"ל.

⁴⁹ במאמר שם, וע"ע: <http://www.tanachyomi.co.il>

⁵⁰ יש לעיין לעניין הסדרים בתורה, האם נכללים בתופעה הזאת א"ל.

⁵¹ כנ"ל, עמ' 3.

⁵² במאמר שם, בעמ' 7.

⁵³ לדוגמא, עי' פירושי סידור התפילה לרוקח [ל"ד] ויברך דוד: ובימים קדמונים כשהיו מגיעים עד כאן לשם תפארתך, היה שליח ציבור עומד ומתחיל לאלתר ישתבח שמך... [ל"ח] ישתבח: לפי שסיימנו הזמירות ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, עומד שליח ציבור ואומר ישתבח שמך. ובסדר תפילות דרב עמרם אומר הללויות ואומר ויברך דוד את ה' עד ומהללים לשם תפארתך, ועומד שליח ציבור וחותם ישתבח שמך. ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות תפילה: בשחר עמד לתפלת י"ח מתי שהתחיל ש"צ תהלה לאל עליון... הלכות יום כיפור: שליח ציבור מתחיל המלך היושב, וחוזר ברוך אתה דישתבח... ספר המנהגים (טירנא) מנהג של שבת: וש"ץ מתחיל שוכן עד וכו' וקהל [עונין] ובמקהלות, ישתבח, וש"צ מתחיל בא"י אל מלך גדול בתשבחות וכו' חצי קדש וברכו... אורחות חיים חלק א' סדר תפלת שבת שחרית: כתב הר"ם נ"ע בשבועות מתחיל החזן לומר בקול רם האל בתעצומות עזך בשביל התורה לפי שהתורה נקראת עוז שנא' ה' עוז לעמו יתן ובסוכות ובשמיני עצרת ובשמחת תורה מתחיל הגדול בכבוד שמך לפי שנא' יספת לגוי נכבדת. כלבו. ועוד רבים.

ועיין ספר חסידים סימן רנ"א, [בנדפס מכ"י פרמה הוא בסי' תי"ח]: בראשונה לא היו מתפללי חוזרים לאחר, אלא במקום שסיימו הצבור מתחילין, כגון הצבור אומר נאווה תהלה, והעומד לפני התיבה מתחיל בפי ישרים, וכשהיו הפריצים ממהרים לומר הברכות ושבחות, ולא במשך, היה היורד לפני התיבה מתחיל למעלה, לפי שלא היה רוצה למהר, נמצא כשה' סיימו הוא לא סיים,

אף בק"ש, שנוהג ש"ץ לחזור ולומר 'י' אלוהיכם אמת', מסתבר שהוא מושרש במנהג זה⁵⁴, רק נוסף עניין השלמת מניין התיבות אצל עדות מסוימות. מעתה נוכל לומר שאף בקריאת מקרא ברבים בהתאם לסדרי המסורה, החזן נהג לקרוא פסוק אחרון המסיים לסדר בקול רם, ומכאן לסימוני הסדרים בסופם, וכמקובל בנוסחי הסידורים ומחזורים⁵⁵, אשר מסמנים⁵⁶ בסיומי הקריאות, תפילות וברכות, מקום אשר בו החזן קורא בקול לחתום בו.

חצי הפסוקים

בגמרא קידושין⁵⁷: לפיכך נקראו ראשונים סופרים - שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים: וא"ו דגחון - חציין של אותיות של ס"ת, דרש דרש - חציין של תיבות, והתגלח - של פסוקים, יכרסמנה חזיר מיער - עי"ן דיער חציין של תהלים, והוא רחום יכפר עון - חציו דפסוקים... בגמרא אין סימן ניכר שיש לקיים במקראות אלו סימן היכר כלשהוא אשר שם מחציתו.

אבל כשהיו טובים לא היו ממהרים ואומרים כהוגן, לא היה חוזר למעלה, ועתה שחוזרים למעלה, עון הוא, לפי שהן עושים כדי להשמיע קולם הנעים, ועוד טורח ציבור יש ושלא לצורך, כיון שאמרו הקהל במשך ולא מהרו, מה צורך לחזור מה שכבר אמ', אין ליורד לפני התיבה לומר אלא מה שמוציא את הרבים ידי חובתם, ואם הוא מתחיל למעלה בשביל להוציא חובת מי שאינו יודע, היה לו להתחיל נשמת כל חי, אלא עושים כדי להשמיע קול הנעים, וירא שמים לא יעשה כן.

⁵⁴ ע' פירוש סידור התפילה לרוקח [מ"ג] אמת ויציב: אלא שליח ציבור יאמר אלהיכם ומיד אמת ויציב יתחיל. ואם אחד מן בני הקהל שגמר קריאת שמע קודם שליח צבור, יאמר ה' אלהיכם אמת וימתין עד ששליח צבור יאמר אמת, וגם הוא ישמע מפי שליח צבור, ויכוין כל תיבה שישמע או יאמר עם שליח צבור כל תיבה ותיבה כדי שיכוין לסיים עמו. בית יוסף אורח חיים סימן ס"א. שם בדרכי משה. המטה משה, עמוד העבודה קדיש, ברכו וקריאת שמע, סימן פ"ט. שו"ת רדב"ז חלק ד' סימן נ"ה.

⁵⁵ בפרט לגבי יוצרות וקרובות, אולי מפני ששם אין החזנים בקיאים ורגילים לדעת מהיכן נכון להם להתחיל לסיים בקול.

⁵⁶ בפירוש, או בחלוקה הגראפית.

⁵⁷ ל' א': ע"ע בהלכות ספר תורה (גנזי מצרים): דהכי גרסין בפר' האשה נקנת לפיכך נקראו הראשונים סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה שהיו אומרים ואו דגחון חציין שלאותיות שלספר תורה דרש דרש חציין שלתיבות והתגלח דפיסוקין עין שליכרסמנה חזיר מיער חצי אותיות שלספר תילין והוא רחום יכפר עון דפיסוקין... הוסיף חצי אותיות שלספר תילים, ומוכח מתוכו היות ונקט עי"ן היער שהיא אות. וע"ע בראב"ן קידושין, קרית ספר (למאירי) הקדמה, ובתורת המנחה פרשת תצוה / דרשה כ"ח. וברש"ש קידושין ל' א': ע' דיער חציין של תהלים. מדל"ק חציין של אותיות כדאמר גבי ס"ת. וכן ל"ק איזו תיבה חציין דתיבות היה משמע לכאורה דיער הוא ג"כ חציין דתיבות וכליל לתרוויהון בקוצר. אולם טרחתי ומניתים ומצאתי אשר התיבות דמראש הספר עד מיער יתרים על דלאחריו קרוב לאלפיים. ובע"י הגי' חציין של תהלים באותיות: מעתה הדרא קושייתו, מדוע לא ציינו ורשמו הסופרים מקום חצי הספר תהילים בתיבות. ועוד הערה על שכאן ספרו ס"ת ותהילים בלבד, ולא שאר ספרי הקודש, ע' לק' שם לגבי דברי הימים.

מאידך⁵⁸, במסכת סופרים⁵⁹: ו' דגחון צריך להיות זקוף, שהוא חצי אותיות של תורה. דרש דרש, חצי תיבות של תורה, דרש סופה, דרש ראשה. וישחט צריך חי"ת פשוט, שהוא חצי הפסוקים של תורה. מנחת שי⁶⁰: דַּרְשׁ דַּרְשׁ: חצי התורה בתיבות (דרש מכא ודרש מכא), פ"ק דקדושי'. ובמס' סופרי' פ"ט, דרש סוף שיטה, דרש ראש שיטה⁶¹. עלי תמר⁶²: והנה במסורה נמסר בפרשת שמיני י"א מ"ב, וא"ו דגחון חצי התורה באותיות, והוא"ו רבתי... ובפרשת שמיני ט"ז נמסר דרש דרש, חצי התורה בתיבות, דרש מכא ודרש מכא, ואין צריך סימן של אות רבתי, שכן הרי יש שם חילוק וסימן טבעי, דרש מכא למטה ודרש מכא למעלה.

חומת אנך⁶³: והתגלח. כ' רבינו אליעזר מגרמיזא ז"ל, ג' דוהתגלח גדולה רומזת לגמילות חסדים לומר גדולה גמילות חסדים ששקולה ככל התורה, שכן ג' דוהתגלח היא אמצע התורה בפסוקים. ודרש דרש הוא אמצעה בתיבות, זהו ג' ד' גמול דלים, ושקול ככל התורה שלפניה ושל אחריה, והא דכתיב בפרשת נגעים משום דנגעים באים על צרות עין ועין רעה, וזה לא רצה לגמול חסד בכליו, לפיכך ופנו את הבית וכו' עכ"ל.

רש"י⁶⁴: מיער - העי"ן תלויה בו, זכו ישראל, הרי נעשו אויביהם כחית היאור, שאין לה כח לעלות ביבשה, ובזמן שהפורענות נגזר עליהם, מתגבר כחית היער, שהיא משחתת והורגת...

⁵⁸ עי' מוריה רנ"ג-רנ"ד, ע' צ"ח. בית אהרן וישראל קט"ו, עמוד ק"ג.

⁵⁹ פרק ט'.

⁶⁰ ויקרא פרק י'. ע"ע במחזור ויטרי סימן תקי"ט: ואת שעיר החטאת דרש דרש: דרש בשיטה אחת, דרש בשיטה אחרת. פתחי תשובה יורה דעה סימן רע"ה. ובערוך השולחן יורה דעה סימן רע"ג: איתא במס' סופרים... דוישחט צריך להיות פשוט ובמסורה ליכא... עוד איתא שם, דרש - דרש, דהראשון בסוף שיטה והשני בראש שיטה, וכן משמע במסורה קטנה שאומר דרש מכא ודרש מכא, וכ"כ המנחת שי ע"ש, ולכן יש ליזהר בזה: ובילקוט חדש תורה ותלמידי חכמים תנאים אמוראים. פעמי יעקב ל"א עמ' י"ג. המעיין מ"ו בעמ' 34.

⁶¹ וע"ע בעצמות יוסף - קידושין ל' א': דרש - דרש חציין של תיבות. י"ל אמאי לא בעי בהו מהך גיסא או מהך גיסא, דאפשר דקיימא להו בתרווייהו דרש - דרש חד אהאי גיסא וחד אהאי גיסא. ספר תפארת ישראל פרק ס"ז. דף על הדף - קידושין ל' א'. מסתבר שכשאמרו דרש - דרש חצי התיבות, מבואר מאליה הכוונה לחלק דרש מהאי גיסא ודרש מהאי גיסא בחצאי התורה.

⁶² שקלים פרק ה'.

⁶³ פרשת תזריע. ע"ע בספרו פני דוד, המעתיק גם דיבור זה: והתגלח. כתב רבינו מהר"א מגרמיזא ז"ל ג' גדולה לומר גדולה גמילות חסדים ששקולה כנגד כל התורה שכן ג' דוהתגלח אמצע התורה בפסוקים. ודרוש דרש אמצעה בתיבות זהו ג"ד גמול דלים ושקול ככל התורה שלפניה ושל אחריה. והא דכתיב ליה בפ' נגעים דנגעים באים על צרות עין ועין רעה וזה לא רצה לגמול חסד בכליו לפיכך ופינו את הבית וכו'.

⁶⁴ תהלים פרק פ'.

מסתבר שנרמז עניין החצי אף בכוונת אותם מקראות, כמו דרש – דרש שכפולה היא, לרמז על דרש מכא ודרש מכא, אשר מציין חציית תיבות שבתורה. 'והתגלח', הגילוח מלשון החלוקה היא, אשר אולי מפני כן הג' דווקא אשר בתיבת 'והתגלח' רבתית, אע"ג שכל התיבה היא תחילת מחצית פסוקי התורה, לפי שבה נרמזו הגילוח והחילוק. רש"י שיר השירים⁶⁵: מעיו עשת שן - זה תורת כהנים הניתן באמצע חמשה חומשים, כמעיים הללו שהם נתונים באמצע הגוף: 'יכרסמנה חזיר מיער', אולי 'יכרסמנה' היא ע"ד 'והתגלח', והכרסום דומה לגילוח, וברש"י שם⁶⁶: יכרסמנה חזיר מיער - כמו שדה שקרסמה נמלים בלשון משנה, והוא לשון נתיקה: וע"ע בשאר מפרשים. לכן נקט 'יכרסמנה חזיר מיער' דווקא, לא עי"ן דיער בלבד, כמו וי"ו דגחון. הפסוק 'והוא רחום' לא מצאנו רמזו מצד כוונת תוכנו, ומ"מ בפשט עצם פסוק הזה והקשרו בפרק כולו, רמוזה חצייה וחלוקה, לפי שהמשורר שם תוך כדי אריכות תולדות וסיפור בני ישראל, מפסיק עם פסוק ארוך והוא רחום, אשר אמנם מתייחס לפסוקים לפניו ולאחריו, ומ"מ בלתי מובן האריכות כאן, הנראית כלא מעניינו בפשוטו ומחוץ להקשרו, ודומה הוא מעט 'לישועתך קיוויתי השם' אשר כתוב באמצע ברכות יעקב⁶⁷, אלא סימן ספרותי טקסטואלי פנימי הוא להיותו מחצית תהילים בפסוקים, אשר בכן הפסיק עם פסוק ארוך במידת רחמים⁶⁸.

מ"מ מתברר שכל החצאים ניכרים בכתיב, אם בחלוקה לשתי שיטות, ואם באות רבתי או באות תלויה, וממילא אפוא מתבקש שאף 'והוא רחום' יהיה ניכר סימן מחציתו בכתיב, ומכאן לריוח הקיים במקצת כ"י ישנים ובמסורת אחת של קדמונים לפני פסוק 'והוא רחום'. מן האפשר שריוח זה הינו מוגדר כפרשה, וכפי שראינו רשימת פתוחות וסתומות, אף בתוך פרקי הספר תהילים, ומשם נוצרה הפרדה המחלקת 'והוא רחום' למזמור בפ"ע ממש. ציון הפסוק 'והוא רחום' למחצית מפסוקי הספר, אפשר שסיוע בו דווקא למחברים 'והוא רחום' אל מזמור שלפניו, מפני שכל שאר מקראי החצאים מצויים באמצע עניין. גם ישנם סימנים פנימיים להיותו מחובר, רק שיש מקום להרוויח פרשה לפני הפסוק הזה, לצד היותו מקום חציית תהילים בפסוקים.

לא לנו ה' לא לנו

דוגמה נוספת אל מקום ריוח פרשה אפשרית שבספר תהילים, יש לומר כלפי פרק קט"ו המחובר אל מזמור שלפניו במסורה, ובכ"ז רבים מכתבי הידות, אף מקודם לדפוס, סופרים אותו בנפרד.

⁶⁵ פרק ה'. הוא בשה"ש רבה, וע"ע תוספות ברכות י"ח ב'.

⁶⁶ תהלים פרק פ' פסוק י"ד.

⁶⁷ etzion.org.il/he פרשת-ויחי-ברכות-יעקב, ובס' עמודי הוד.

⁶⁸ ועי' דעת מקרא, תהילים ב', עמ' נ"א, ס"ג.

עוד מפורש במשנה מסכת פסחים⁶⁹: עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרים עד אם הבנים שמחה ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים וחותרם בגאולה... ובתוספתא שם⁷⁰: עד היכן הוא אומ' בית שמיי או' עד אם הבנים שמחה ובית הלל אומ' עד חלמיש למעינו מים וחותרם בגאולה אמרו בית שמיי לבית הלל וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים אמרו להם בית הלל אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר הרי אילו לא יצאו עד שש שעות ביום היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו. ובגמרא⁷¹: נימא כתנאי: עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים עד אם הבנים שמחה ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים. ותניא אידך עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים: עד בצאת ישראל ממצרים ובית הלל אומרים: עד לא לנו ה' לא לנו...

השאלה היא, איך יכולים להפסיק תוך כדי פרק אחד מהלל באמצעו, ובברכות⁷²: אמר רבה: ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל - בין פרק לפרק פוסק, באמצע הפרק אינו פוסק; וימים שאין היחיד גומר בהן את ההלל - אפילו באמצע הפרק פוסק... רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה⁷³: ימים שגומרין בהן את ההלל יש לו להפסיק בין פרק לפרק, אבל באמצע הפרק לא יפסיק... אין הגמרא מפרשת אלו הם בין הפרקים בהלל, אך במסכת סופרים⁷⁴: וגומרין את ההלל... בשלשה פרקים הראשונים, אין משיבין, ואין צריך לומר לשאול, בשנים האחרונים, שואלין מפני היראה ומפני הכבוד, ואילו הן שלשה ראשונים, הללו עבדי יי, בצאת ישראל, אהבתי, שנים האחרונים, הללו את יי, הודו ליי. גם ברמב"ם מבאר שם אח"כ: מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך היה... וכן כשהקורא מגיע לראש כל פרק ופרק, הן חוזרין ואומרין מה שאמר, כיצד, כשהוא אומר בצאת ישראל ממצרים, כל העם חוזרין ואומרין בצאת ישראל ממצרים... עד שיאמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, כל העם חוזרין ואומרין אהבתי כי ישמע ה' וכו', וכן⁷⁵ כשיאמר הקורא הללו את ה' כל גוים, כל העם חוזרין ואומרין הללו את ה' כל גוים...

מתברר שבמסורת מס' סופרים והרמב"ם אין 'לא לנו' פרק נפרד, וממילא אין להפסיק כלל בו, ומכאן קשה המנהג שבילי פסחים, אשר אומר רק עד 'לא לנו'. ועוד קשה הדבר

⁶⁹ פרק י'.

⁷⁰ פרק י'.

⁷¹ קי"ז, א'.

⁷² י"ד, א'.

⁷³ פרק ג'.

⁷⁴ פרק כ'.

⁷⁵ הרמב"ם אינו מציין הודו, היחיד המפורש בגמרא סוכה ל"ח ב': הוא אומר הודו לה' והן אומרים הודו לה' - מכאן שמצוה לענות ראשי פרקים, וכבר דברו בזה האחרונים, וע"ע ביד פשוטה. התירוצ של עלי תמר סוכה פרק ג', נגד התלמוד הבבלי הוא בשגגה.

אף בלי גדרי דיני הלל הדומים לק"ש, מברכות⁷⁶: אמר רבי אבהו בן זוטרתא אמר רבי יהודה בר זבידא: בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה - משום טורח צבור. מאי טעמא?... משום דכתיב בה האי קרא: כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו. - ולימא האי פסוקא ותו לא! - גמירי: כל פרשה⁷⁷ דפסקה משה רבינו - פסקין, דלא פסקה משה רבינו - לא פסקין. עיין על לשון התוספות שם בסוכה⁷⁸: הוא אומר אנא ה' הושיעה נא והם אומרים אנא ה' הושיעה נא הוא אומר אנא ה' הצליחה נא וכו' - ואף על גב דאמרינן במגילה אין מפסיקין בפסוק אלא לתינוקות הכא שאני שאמרוהו שני בני אדם כדאיתא בערבי פסחים. ע"כ.

אך לפי דרכינו בפרשיות תהילים יש ליישב, כי אם אמנם 'לא לנו' הוא לא ראש מזמור אלא מחובר ושייך במזמור 'בצאת', מ"מ פרשה חלוקה היא, ע"ד כל הפתוחות והסתומות שבמקרא, אשר יש לקיים ריווח פרשה לפנייה, וכפי שראינו רשימת פרשיות שבתהילים, וממילא אין כאן איסור של הפסקה, וגם לדלג רשאי, שהרי יש להקשות אף מדילוג 'לא לנו' בימים מסוימים, מוזכר במיוחס לרש"י מסכת תענית⁷⁹: דמדלגי דלוגי - כגון אנן, דמדלגין לא לנו ה' לא לנו, ונתחיל מן ה' זכרנו יברך. גם במחזור ויטרי⁸⁰: וכיצד מדלגין אותו, מן 'לא לנו' עד י"י זכרנו. ומן 'אהבתי' עד 'מה אשיב'.⁸¹ אך כאן נצטרך לומר שגם 'יי זכרנו' פרשה חדשה היא. למנהגינו מדלגים אף מן 'אהבתי' עד 'מה אשיב', וגם בזה נוכל

⁷⁶ י"ב, ב'.

⁷⁷ ע' טורי אבן ראש השנה ל"א א', מרומי שדה ברכות י"ב ב'. רשב"א ברכות י"ד ב', שיטה מקובצת שם.

⁷⁸ ל"ח ב'. ובתוספות רא"ש. מכתם. מאירי. הפרדס (נביו) שער המעשה. אורחות חיים חלק א' סדר תפלות הפסח ושאר המועדות. כלבו סימן נ"ב. בדבריהם יש שינוי כשנדייק, אשר י"א שאין איסור בנ"ך כולו, וי"א שרק כתובים אינו באיסור זה, ועיין.

⁷⁹ כ"ח ב'.

⁸⁰ סימן רל"א. אף בטור אורח חיים סימן תכ"ב פוסק כך. בייחוד הרוקח בסידורו [ק"ז] יהללך ודיני הלל מאריך בזה: ומדלגין מן לא לנו שמדבר בגלות ד' אומות, ולשון בקשה שכופרין בע"ז, ואומות אומרים 'איה נא אלהיהם', ומשיבין ישראל 'ואלהינו בשמים', וכת' 'מתי אבא ואראה פני אלהים', 'באמר אלי כל היום איה אלהיך', 'אדדם עד בית אלהינו בקול רינה ותודה המון חוגג באמרם אלי כל היום איה אלהיך', 'ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי', כשהם בגלות אומרים הרי הייתם עולים לרגל ואומר' הלל. וסמך לאותו מזמור 'אם שכחנו שם אלהינו'. ומדלג עד 'ומגינם הוא' כי הכל ענין אחד... ומדלגין 'אהבתי' כי ישמע', לפי שאין ראשו כסופו, והוא לשון בקשה עד 'כל האדם כוזב', כי מוסב על 'צרה ויגון אמצא'. ועוד, 'ובימי אקרא שובי נפשי למנוחיכי', כשהוא הולך לבית המקדש ולא בראשי חדשים... דיבור זה נמצא אף בספר מהר"ז בינגא עמ' קע"ה ע"ש, ובמוריה ת'ת"ב, עמ' רנ"ה.

⁸¹ באנציקלופדיה תלמודית כרך ט', הלל, מביא שבע דעות שונות כיצד מדלגים, והוא פלאי.

לומר ש'מה אשיב' שייך במזמור 'אהבתי', אך כפרשה נפרדת, ובאמת שניים אלו מהווים פרקים נפרדים במקצת כתבי היד⁸².

עוד סמך להיות מקרא של 'לא לנו' התחלת פרשה נפרדת, אפשר מגמרא פסחים⁸³: תנו רבנן: הלל זה מי אמרו? רבי אליעזר אומר: משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, הם אמרו לא לנו ה' לא לנו, משיבה רוח הקודש ואמרה להן למעני למעני אעשה. רבי יהודה אומר: יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען, הם אמרו, לא לנו ומשיבה וכו'. רבי אלעזר המודעי אומר: דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא. הם אמרו: לא לנו ורוח הקודש משיבה ואומרת להם למעני למעני אעשה. רבי אלעזר בן עזריה אומר: חזקיה וסייעתו אמרוהו, בשעה שעמד עליהם סנחריב. הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו', רבי עקיבא אומר: חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנצר הרשע, הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו'. רבי יוסי הגלילי אומר: מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהם המן הרשע, הם אמרו: לא לנו ומשיבה וכו'...

הרי כאן נחלקו התנאים ב'הלל זה מי אמרו', וכל ששה החכמים נוקטים דווקא 'לא לנו' במובאתם מהלל. מזה נשמע אשר מקרא זה הוא עכ"פ פותח פרשה, ולא פסוק אקראי מתוך כל מקראות שבהלל.

תמוכים טקסטואליים

יש לציין סמך פנימי טקסטואלי אל הצעה הזאת. מצאנו במספר כ"י ישנים, אשר מקיימים ריווח בין חלקי מזמורים מסופקים ידועים, ומ"מ אין החלק השני מופיע ע"ד רוב כתובות אחרות שבתהילים, באותיות מוגדלות ומודגשות או באמצעות שורה, המסמן התחלת מזמור⁸⁴.

1. במקצת כ"י⁸⁵ מצאנו במזמור קי"ד ריווח בין 'חלמיש למעיינו מים' ובין 'לא לנו', ומ"מ אין 'לא לנו' מופיע בצורת ראש מזמור.
2. כך בין הפרקים ט' י', מצאנו במקצת כ"י⁸⁶ ריווח, ולא ראשית מזמור.

⁸² כמו פרמה 2154, עמ' 266, 1842 עמ' 180, וע' פרמה 1876 עמ' 35. אף בתרגום יווני העתיק נחשב 'מה אשיב' בפ"ע.

⁸³ קי"ז, א'.

⁸⁴ ניתן היה לומר שהחילוק הוא מפני שאין 'לא לנו' לדוגמא בגדר כתובת, אך בשאר מזמורים יתומים בלי כתובות [מלשון הגמרא ע"ז כ"ד ב', ע"ש] אשר בכ"י ההם, מצאנום מופיעים באותיות מוגדלות ומודגשות או באמצעות שורה, וצ"ל ששינוי הזה הוא מטעם אחר כנ"ל. גם בכ"י רבים אחרים, [לדוגמא, פרמה 1866, עמ' 39, פריס 26, עמ' 375v], יש 'לא לנו' לדוגמא באמצע.

⁸⁵ לדוגמא, בכ"י פרמה 1700, עמ' 132. וע' פרמה 2686, עמ' 68 'לא לנו', ושם 'יאמר נא ישראל', 'יאמרו נא בית אהרן', 'יאמרו נא יראי יי', רווחים מועטים, ושם בעמ' 69 'מן המצר', ושם בעמ' 70 'ברוך הבא'.

3. אף בפרק ע'-ע"א, מצאנו במקצת כ"י⁸⁷ ריווח בעלמא ביניהם, ללא סימן היכר וצורת ראש מזמור.
4. גם בפרק ע"ח, מצאנו במקצת כ"י⁸⁸, שלפני הכתוב 'והוא רחום' יש ריווח ברור בציון 'חצי הספר', והוא אינו נמנה ונחשב שם לפרק נפרד.
5. כך גם מזמור צ"ג, 'יי מלך גאות לבש', שבמקצת כ"י⁸⁹ מחובר אל 'מזמור שיר ליום השבת' שלפניו, ואף בתיקוני התפילות מצאנו סמך לדבר, שמצרפים אותם יחדיו בפסוקי הזמירות שאחר 'ברוך שאמר' ולפני 'ישתבח' בשבת ויו"ט, וכן נהגו בסדר קבלת שבת, ומאידך במשנת תמיד⁹⁰: השיר שהיו הלויים אומרים במקדש, מצאנום חלוקים, והנה נמצא קצת כ"י⁹¹, שמזמור צ"ג בהם אמנם מופיע בהמשך למזמור צ"ב, אך קיים ביניהם ריווח ברור ומכוון.
6. כך בפרק קט"ז, נמצא במקצת כ"י⁹², אשר 'מה אשיב' מכלל 'אהבתי' הוא, אך קיים ריווח ביניהם.
7. אף בפרק קי"ז, קי"ח, קי"ט, יש במקצת כ"י⁹³ ריווח בעלמא, אשר מחלק 'אנא יי', 'אשרי תמימי דרך', כך לכל כ"ב אותיות, כבשאר ראשי מזמורים בולטות אותיותיו בבירור.

מזמורים ב' וי' וע"א

כך גם פרק ע' ע"א, אשר יש לומר שבך ה' חסיתי, אמנם ממזמור שלפניו הוא, אך כפרשה נפרדת, ואחרי הפסק ריווח פרשה, וע"כ נוצר והשתרבב כמזמור בפ"ע. סמך לדבר ממגילת מדבר יהודה, המביא אותו מחובר אל ל"ח 'מזמור לדוד להזכיר'.

⁸⁶ לדוגמא, בכ"י ווטיקן 29, 3v, ע"ש בכל שאר ראשי פרקים וכתובות תהילים.

⁸⁷ פרמה 2686, עמ' 39.

⁸⁸ פרמה 1876 עמוד 23, ע"ש שבמקום מספר כבראשי מזמורים אחרים, נרשם חצי הספר, ולכאורה הכול בכתב מיד סופר אחד. כך פרמה 2039 עמ' 36, ושם דבר בולט בייחוד הוא. ע"ע פרמה 2154 עמ' 259. ובפרמה 2686, עמ' 46, דווקא ריווח השורה הוא משונה, ולא חילק כך בשאר מזמורים, ומוכיח על דרכנו, וע"ש בגיליון. גם ווטיקן 12 עמ' 39r פותח והוא רחום בעמוד חדש על כל השורה, ומציין הגיליון חצי הספר, אך לא כשאר ראשי מזמורים אשר שם.

⁸⁹ כמו פריס 3 עמ' 56, אוקספורד 18, וע"ע פרמה 2668 עמוד 323 המחבר צ"ג ואף צ"ד הכול למזמור צ"ב.

⁹⁰ פרק ז'.

⁹¹ ווטיקן 28, 95v.

⁹² פרמה 1876, עמ' 36.

⁹³ פרמה 2039, עמ' 54.

גם 'למה רגשו גוים', ולמה ה' תעמוד ברחוק, יש לומר שכן השתייכו במזמורים לפניהם, וע"כ נוצר בהם ספק, דעות מעורבות ומחלוקת. 'למה רגשו גוים' בפרט, יש בו דיון לבעלי התלמוד, ואמרו בגמרא ברכות⁹⁴: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי וסיים בה באשרי; פתח באשרי - דכתיב, אשרי האיש, וסיים באשרי - דכתיב, אשרי כל חוסי בו. ע"כ. הוי אומר שבקשו ומצאו זיקה והקשר טקסטואלי, המחבר ומצרף ביניהם. מאידך, רוב כ"י אינם מקיימים חיבור זה, ולדרכנו נוכל לומר, שאם אמנם מחוברים למזמור אחד השלם, מ"מ ריווח פרשה נמצאת שם ביניהם, וע"כ התחלקו במסורה ובספרינו⁹⁵.

מקצת כתבי יד מיוחדים נוספים מתהילים

פרמה 2668⁹⁶

הקטלוג שבספרייה הלאומית אשר בירושלים מציין על כ"י פרמה 2668: החלוקה הגראפית של תהלים מורה על קמ"ז מזמורים...⁹⁷ למעשה המסתבר שמדובר בטעות, כי יש שם פחות ממניין קמ"ז מזמורים, אך בכ"ז חשוב כ"י ההוא⁹⁸ לעניינינו, מפני שרבו בו

⁹⁴ י', א'.

⁹⁵ ועיין ספר אגדת שמואל, י' א': ולרבי שמעון שאמר כנגד י"ח מזמורים שיש עד יענך יי' ביום צרה תמצא שיש י"ט. והם לא חשבו מזמור למה רגשו גוים וגומ' כדאיתא בירושלמי דברכות, ונוכל לומר טעם, לפי שאינו מתחיל בו בשם 'מזמור' או 'שיר' או 'למנצח' כבשאר, והטעם שאינו אומר בו מזמור, לפי שבמשול רשע יאנח עם, ולא ישמח, ואיך יזכיר לשון 'מזמור' בגבורת הכותיים וברגשת פועלי און, וכנגדה באה ברכת המינים. ואחר י"ט מזמורים אמר יענך יי' ביום צרה, וכן אנו אומרי' מזמור 'יענך' אחר הי"ח ברכות: עמודי שש כ' ב'.

⁹⁶ כותר: תנ"ך: עם נקוד, טעמים ומסורה גדולה וקטנה. מקור/בעלים: The Palatina Library Parma Italy Cod. Parm. 2668 סוג הכתיבה: ספרדית מרובעת שנה: ל"ז (1277) הערות: החלוקה הגראפית של תהלים מורה על קמ"ז מזמורים (המסופר רשם קמ"ח, אך לא ספר בעקביות עם החלוקה של הסופר, וגם רשם ק"ז פעמיים). הסדר בכתובים הוא: דברי הימים, תהלים (קמ"ז מזמורים; יש טעות במנין), איוב, משלי, רות, שיר השירים, קהלת, איכה, אסתר, דניאל, עזרא ונחמיה. כה"י שימש את המנחת שי בחילופי נוסחאות ונקרא שם "ספר מדויק מטוליטולא", ושימש את מנחם כהן בעבודת הדוקטורט שלו מוגבשי כתיב במצחפי מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל (רמת גן, תשל"ג). פרמה - פלטינה 2668 בתוך שטיח (בכתיבה קדומה): "אם ישאלך איש אל מי את ולמי כל אלה בך יוחק השב לו אל עבדך יצחק בן לשר אהרן עבד אלחק" (בעלים?, מסרן?). ישמ' צורם שלשה בני יצחק הלוי ... ונגמרה מלאכת עבדת הקדש בשנת חמשת אלפים ושלשים ושבע לבריאת עולם בטליטלה", מעתיק זה העתיק תנ"ך נוסף בשנת ל"ב (פריס 26 HEB, ס' 26705). קולופון (בסוף כה"י): "אני חים בר' ישראל הסופר נ"ע בן ישראל כתבתי אלו ארבעה ועשרים ספרים ... במאמר היקר ... ר' יצחק הלוי בן כבוד השר הגדול ... ר' שמואל הלוי מש' בכ' בן אל לוי והפרחים הנדיבים ... ר' שמואל ור' יוסף ור' מאיר.

⁹⁷ וע"ש בכ"י, סוף ספר תהלים, בעמוד 332 על הגיליון.

⁹⁸ מעתיק זה העתיק תנ"ך נוסף בשנת ל"ב כנ"ל, אך שם אין חידושים מיוחדים בחלוקת תהלים.

מהחיבורים אשר זכרנו, ומסתמא יכול ללמד על ספרים רבים אחרים דוגמתו, במקצת או בכול.

ספר תהילים מתחיל שם בעמ' 306. מלבד מזמור ראשון עם מזמור קי"ט ומזמור קל"ו, המזמורים פותחים תמיד כשכותרתם באמצעות שורה, והוא סימן לראשית מזמור. מזמור ב' מחובר אל מזמור א' שם בעמוד הנ"ל. מאידך, במזמור י' אין חיבור אל ט' לפניו, והוא עצמאי, עמ' 307. מזמור מ"ג מחובר אל מ"ב, בעמ' 312-313. מזמור ע"א מחובר אל ע', עמ' 318. מזמור צ"ג ומזמור צ"ד מחוברים אל צ"ב, מזמור צ"ז חבור אל צ"ו, בעמ' 323. מזמור קט"ו מחובר אל קי"ד, מזמור קי"ח חבור אל קי"ז, שם מזמור קי"ח מן המצר מופרד כמזמור בפ"ע, עמ' 327. מזמור קל"ה הוא מחובר כולו ולא מופרד, מזמור קל"ו באריח ע"ג אריח ע"פ שני טורים, בעמ' 330. לפי החשבון⁹⁹, ה"ה קמ"ג מזמורים בסך כולו. בעמוד הראשון הנ"ל מסתבר שטעה הסופר כלפי מזמור ד' ולא פתחו במזמור בפ"ע, והרי כותרו מוכיח עליו, ואין ספק שנפרד הוא.

פרמה 2154¹⁰⁰

הספר תהילים מתחיל בעמ' 247. מזמור ב' בפ"ע. מזמור י' מחובר כנראה. חידוש גדול ע"ש במזמור י"ח הכתוב אריח ע"ג לבינה. המזמור מ"ג מחובר. גם פרק ע"א מחובר אל ע'. ע"ח חלוק לשניים, 'והוא רחום' מתחיל מזמור בפ"ע. פרק קט"ו מזמור בפ"ע חלוק לשניים, אשר יי זכרנו יברך' פותח מזמור ג"כ בפ"ע. מזמור קט"ז חלוק לשניים, מה אשיב מתחיל מזמור בפ"ע. פרק קי"ח חלוק, שתחילתו מחובר אל קי"ז שלפניו, ומופיע באופן לא רגיל, 'מן המצר' מזמור בפ"ע. פרק קל"ו מופיע באריח ע"ג אריח, ע"ש. בפרק קמ"ה נוסף בסופו 'ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה'.

⁹⁹ לא עברתי שם ממש על כל מזמור שבכל ספר תהילים.

¹⁰⁰ כותר: תנ"ך : עם ניקוד וטעמים. מקור/בעלים: The Palatina Library Parma Italy Cod. Parm. 2154 סוג הכתיבה: ספרדית. שנה: מאה י"ד-ט"ו. הערות: לא שלם, כולל: בראשית ד:כג (קשה לראות בסרט)-י"ז (2[א]-3[ב]), בראשית יז:ד-שמות ד:טו (4[א]-21[ב]), שמות ח:כה-לה:טו (22[א]-34[ב]), שמות לז:ג-במדבר כט:יג (35[ב]-65[ב]), במדבר לא:כד-ישעיה מג:כב (66[א]-222[ב]), ישעיה מו:ה-תהלים קיט:עב (223[א]-267[ב]), תהלים קכ:ד-אסתר ב:כ (268[א]-305[ב]), אסתר י:ג-דברי הימים ב ל:ז (306[א]-344[ב]). הסדר בנביאים אחרונים הוא: ירמיה, יחזקאל, ישעיה, תרי עשר ובכתובים: רות, תהלים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, איכה, דניאל, אסתר, עזרא, נחמיה ודברי הימים. בתהלים מזמורים מב ומג מאוחדים. מזמור קטו מחולק לשנים, מזמורים קטז וקיז חלוקתם שונה מהרגיל משם ואילך מפסיק מנין המזמורים. סימני פרשיות מעוטרים. במקומות רבים בשוליים השלמות בכתיבה ספרדית. בדף [37]א בשוליים בכתיבה איטלקית "תקון חצות יום" התחלה של תפלה ע"ד הקבלה. ההפטרות ככל הנראה סומנו ע"י אחד הבעלים, אולם נשארו רק מעט סימנים. פרמה - פלטינה 2154.

ספר תהילים נכתב כולו ב'הזחה', נכנסת שורה ויוצאת שורה. המזמור ב' אינו מחובר. י' אינו מחובר. מ"ג כנראה נפרד¹⁰², עמוד 24. ע"א מחובר אחר ריווח עמ' 39. ע"ח חלוק, כשריווח שורה נמצאת אחרי פסוק 'ויפתהו בפיהם'¹⁰³, לפני פסוק 'והוא רחום', בעמוד 46. קט"ו מופיע אחר ריווח, עמ' 68, וכך ב'מן המצר', 'ברוך הבא', בתחילה ובסוף פרק קי"ח. פרק קי"ט נמנה לכ"ב מזמורים לפי האותיות. קל"ו אריח ע"ג אריח, עמוד 79, ע"ש. פרק קמ"ג מנוי שם למזמור קס"ב. ראשי פרקים מסוימים אשר בהם התחלה חשובה, נכתבו באותיות מודגשות.

¹⁰¹ כותר: כתובים (תהלים) : עם נקוד, טעמים ומסורה גדולה וקטנה. מקור/בעלים: The Palatina Library Parma Italy Cod. Parm. 2686 סוג הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: מאה י"ג-י"ד. הערות: במספר מקומות הערות בשוליים בכתיבה שונה, רובן בענין מסורה. בין השאר, בסוף ספר ראשון (דף [24]ב) "נשלם ספר ראשון ובין כל ספר וספר תרין שטין חייב להניח". מזמורים ע ועא מחוברים, מזמור עח מחולק לשנים, מזמורים קטז וקיז אוחדו ע"י המעתיק. בעלים מאוחרים יותר רשמו בצידם את המספור כפי שהוא בימינו ותיקנו את המספור לאחר מכן. במזמור קיט המעתיק חלק את האות "מזמורים". מזמור קנג בכה"י הוא מזמור קסב והמזמורים מכאן ואילך לא ממוספרים. במזמור קיט הוסיף אחד הבעלים הערות מהסוג "תאמר זה המזמור בכל יום ז פעמיים טוב מאד" (דף [71]א ועוד). בסוף כה"י (דף [86]ב) רשימת "שבע פשוטות שבע מעוברות". בסוף כה"י (דף [85]ב) חתימת צנזור: Censor: Fra Luigi 1601. פרמה - פלטינה 2686 הדף הראשון הושלם בכתיבה מאוחרת יותר וכן דף [40]. בראש מזמור עב (בכה"י מזמור עא) (דף [41]א) השם "שלמה" מודגש ואולי הוא מעתיק כה"י. קולופון המסרן: "אני אליעזר בר ישעיה נקדתי ומסרתי זה התהלים לר' יצחק בר ברוך זצ"ל להוריש לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות אמן", נקדן זה נקד בשנת ס"ד את כ"י אוקספורד-בודלי CAN. OR 91. (קטלוג נויבאואר 22, ס' 33035).

¹⁰² מצד אחד ודאי יש שם למתבונן ריווח, ומצד השני אין היכר ברור כבשאר רוב פרקיו, ובכ"ז ע"ש לדוגמא בעמ' 4, 13, 27, 31, 33, 55.

¹⁰³ ובגיליון המצוין לאותו פסוק רשום 'חצי הספר', וע"ש עמ' 85 בסיום ספר תהלים: וחציו ויפתהו בפיהם.

ספר תהילים מתחיל בעמוד 5r. מבנה הספר באריח ע"ג אריח, אך יש שורות רבות כתובות מתחילה ועד סוף. פעמים דווקא שורה האחרונה החותמת מזמור, שלימה היא. ב' אינו מחובר. י' אינו מחובר. מ"ג מחובר בבחינה הגראפית, עמ' 22v. ע"א מחובר אף במספרים, בעמוד 34r. ע"ח התחלה היא בציון חצי הספר בגיליון, רק לא בצורת שאר ראשי מזמורים. פרק קט"ו בלתי מחובר, בעמוד 57r. קי"ז חיבור אל שלפניו. פרק קי"ח חלוק, כי 'מן המצר' מזמור בפ"ע. במספר קל"ד הגיה הכותב, והפך לפרק קל"ה. הפרק קל"ו באריח ע"ג אריח.

ספר תהילים נכתב כולו ב'הזחה', נכנסת שורה ויוצאת שורה. המזמור א' ב' מחוברים מבחינה הגראפית. ט' י' אינם מחוברים. מ"ב-מ"ג מחוברים. ע'-ע"א מחוברים. פרק ע"ח חלוק לשניים, והוא רחום מזמור בפ"ע. צ"ג מחובר אל צ"ב, כשריוח מבדיל ביניהם. צ"ה המתחיל 'לכו נרננה', הינו מחובר אל צ"ד, הוא 'אל נקמות'. מזמור צ"ז, שפותח ב'י' מלך תגל הארץ', שייך למזמור צ"ו, המתחיל שירו לה' שיר חדש. מזמור צ"ט, 'י' מלך ירגזו עמים', מחובר אל מזמור צ"ח, המתחיל מזמור שירו לה' שיר חדש. קט"ו המתחיל 'לא לנו' מזמור בפ"ע. מזמור קי"ז שפותח ב'הללו את יי כל גוים', וגם תחילת מזמור קי"ח 'הודו' ועד 'מן המצר', מחוברים אל קט"ז שמתחיל ב'אהבתי'. 'מן המצר' מתחיל כמזמור בפ"ע, עד מקרא 'ברוך הבא'. 'ברוך הבא' מזמור בפ"ע. ממילא יוצא שפרק קי"ח חלוק אל

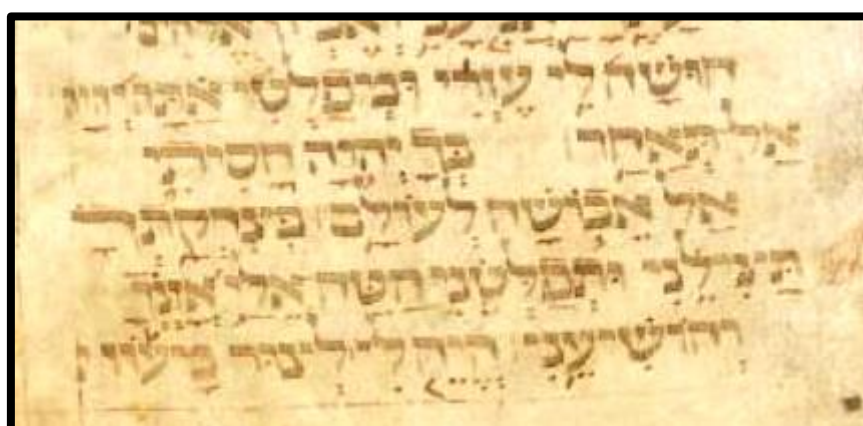
¹⁰⁴ כותר: כתובים. מקור/בעלים: Vatican Library Vatican City Vatican City Ms. ebr. 12 סוג הכתיבה: ספרדית מרובעת. שנה: ע"ב (1312) הערות: עם ניקוד, טעמים ומסורה קטנה וגדולה. הסדר הוא: רות, תהלים, משלי, קהלת, שיר השירים, איכה, אסתר, איוב, דניאל, עזרא ונחמיה, דברי הימים. בתהלים קן מזמורים. ואולם חלוקת המזמורים מעט שונה מהנהוג. מזמורים ע ועא מאוחדים לעומת זאת מזמור עח מחולק לשנים. אותו הדבר לגבי מזמורים קטז וקיז ומאידך מזמור קיח מחולק לשניים. במזמור קלד טעה ככל הנראה המעתיק ושכח לכתוב את מספרו ולכן דילג על המספר קלה. במסורה בדף 47ב: "כך הוא בהללי". כ"י זה הוא המשכו של נביאים אחרונים וטיקן 11 (ס' 8588) שנעתק ע"י אברהם בן יוסף סרקסניאל בסורייא בשנת ע"ב, עבור יצחק בן יהושע דקאלו שהוא גם הבעלים של כ"י זה. ציון בעלים: "זה ספר תלים וכתובים הקדיש ר' יצחק זלה"ה בר' יהושע תנצב"ה דקאלו בשעת פטי[רתו] ... [ש]נת צ"ב לפרט היצירה" (בראש כה"י). וטיקן 12.

¹⁰⁵ כותר: כתובים (תהלים). מקור/בעלים: Vatican Library Vatican City Vatican City Ms. ebr. 28 סוג הכתיבה: אשכנזית מרובעת. שנה: מאה י"ד. הערות: עם ניקוד וטעמים. עם הערות אחדות בכתיבה מאוחרת. חלוקת המזמורים ומספורם שונה מהמקובל. פעמים רבות כתב המעתיק שני מזמורים צמודים ביחד: מזמורים ע-עא נכתב יחד וסומנו במספר "סח", וכן נכתבו יחד מזמורים צב-צג, צד-צה, צו-צז, צח-צט, קא-קב; קטז-קיח. שני מזמורים נחלקו לשניים: מזמור עח נחלק לשני מזמורים, פסוקים א-לז, ולח-עב, וכן מזמור קיח:ה:קיח-כה וקיח:כו-קיח:כט. המזמור האחרון מסופר קמב. וטיקן 28. דפים 1-8 הושלמו בכתיבה מאוחרת. עד לסוף מזמור ט [=מזמור י' שלנו]. המעתיק טעה ונתן את המספר "ה" גם למזמור ה וגם למזמור ו, והמשיך לספרר ו,ז, וכן הלאה. מזמור לא [=ל בכה"י] הושלם בשוליים. המעתיק לא כתב את מזמור מג.

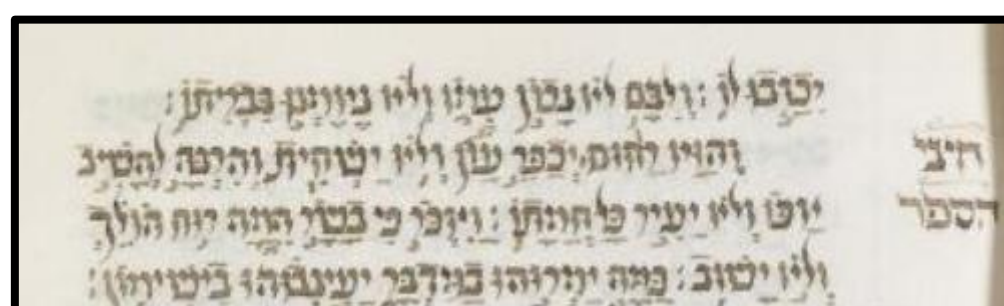
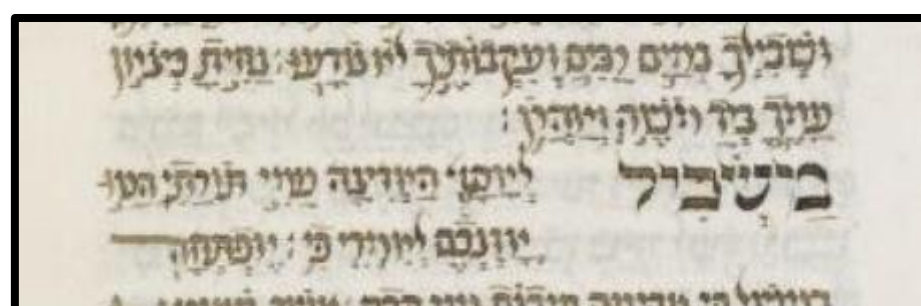
ג', כשחלק ראשון נתחבר אל שלפניו. מזמור קי"ט חלוק אל כ"ב מזמורים, באשר כל אות
מזמור בפ"ע. צורות מיוחדות מצאנו בפרק קי"ח תחילתו בפסוקי 'כי לעולם חסדו', וסופו
בפסוקי 'אנא', בפרק קל"ו, ולא באופן הרגיל שם, בסוף פרק ק"נ, סיום ספר תהילים.

תצלומים

פרק ע'-ע"א – בכ"י פרמה 2686

פרק ע"ח, 'והוא רחוב', בכ"י פרמה 2039

עמנו מושיבנו עקרה בעיה זכ
 הפנים שמונה בללעבה
 ישראלי מודתה
בנאה
 כיה יעקב מעם
 לענו פיפה יהודה לקדשו ישראל

היה שם מורה יעקב והתנ
 פסוק וזכר מים חלמיש למשט
 מים וזכר לזלעג זכר לא לט
 כי לשמך קן במו של חסון ועל
 וזכר למה יזכרו בגי' ב

